

Bratovština svetoga Križa u splitskomu predgrađu Veli Varoš

Đuderija, Božidar

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:746568>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

BOŽIDAR ĐUDERIJA

**BRATOVŠTINA SVETOGA KRIŽA U
SPLITSKOM PREDGRADU VELI VAROŠ**

DIPLOMSKI RAD
iz Crkvene povijesti
kod izv. prof. dr. sc. Josipa Dukića

Split, 2020.

UVOD

Crkvena udruženja laika u Crkvi imaju povijesnu ulogu u duhovnom i praktičnom životu vjernika, razvoju župnih zajednica, te napose okupljanju vjernika u zajednice. Razvoj takvih udruženja imao je višestruki utjecaj u srednjovjekovnom i novovjekovnom razdoblju Crkve. Bratovštine su u povijesnom smislu bile prva svjetovno-religiozna udruženja koja su okupljala osobe radi nekog zajedničkog cilja, a javile su se iz potrebe za međusobnim pomaganjem.

Nakana ovog rada je produbiti povijesne spoznaje o nastanku pokreta katoličkih pučkih udruženja, bratovština u Crkvi, prikazati pojavu prvih bratovština na hrvatskom području s osvrtom na područje Dalmacije, te područje grada Splita. Tematska okosnica ovog rada je nastanak, razvoj i uloga jedne od najstarijih i najdugovječnijih bratovština, tj. bratovštine sv. Križa u splitskom predgrađu Veli Varoš, koja broji skoro 600 godina postojanja. Glavno usmjerenje ovog rada je doprinijeti boljem povijesnom poznavanju i razumijevanju bratovštine Sv. Križa, shvatiti ulogu i smisao njezinog djelovanja, te u konačnici kako je odigrala jednu od ključnih uloga u razvoju grada Splita.

U prvom dijelu rada pojasnit ćemo općenito kako su vjerska udruženja odnosno bratovštine u Crkvi nastale, koji su bili poticaji njezinih nastanka, kakvu su ulogu imali u predtridentskom i kasnijem vremenu, naposljetku kako je tekao razvoj te ubrzano osnivanje novih društava. U drugom dijelu pažnju ćemo usmjeriti na bratovštinu Svetoga Križa u splitskom predgrađu Veli Varoš. Osvrnut ćemo se na njezin nastanak, razvoj te doprinos u očuvanju hrvatskoga jezika, na broj članova do različitih događaja, anegdota i uloga koje je bratovština u određenim razdobljima predstavljala.

Naposljetku ćemo se osvrnuti na nekoliko događaja u bratovštini koje se tiču određenih trenutaka u kojima je bratovština posjedovala predstavničku ulogu u obrani siromašnoga puka. Dotaknut ćemo se bogate tradicije glagoljaškog pučkog pjevanja koje se stoljećima usmeno s koljena na koljeno prenosilo i vjerno sačuvalo do današnjih vremena, te pri samom kraju približiti običaje bratovštine sv. Križa i tradiciju štovanja sv. Križa u Velom Varošu.

1. KATOLIČKE PUČKE BRATOVŠTINE

1.1. Povijesni nastanak, razvoj i uloga bratovština u Crkvi

Bratovštine predstavljaju najstariji oblik apostolata laika¹, javljaju se već u prvim razdobljima Crkve, put nastanka ovakvih udruženja imaju djelomični svoj korijen u prvim kršćanskim zajednicama što vidimo u činu međusobnog pomaganja i zajedničkog blagovanja. Pri tom važno je istaći kako svoje podrijetlo pronalaze u svjetovnom području. Već u Rimskom Carstvu poznate su razne korporacije građana osnovane radi obrane staleških interesa i međusobne pomoći.² Na Istoku se tragovi udruživanja kršćana svjetovnjaka nalazimo u 4. stoljeću, dok se na Zapadu javljaju tek od 7. i 8. stoljeća.³ Udruživanje u bratovštine pretpostavlja se po nekim povijesnim spisima da nastaju već negdje u 7. stoljeću u Francuskoj, gdje pronalazimo da je nadbiskup Reimsa napisao statute udruženjima, dok u području Italije, odnosno Venecije u 10. stoljeću pronalazimo udruženja obrtnika⁴.

Pojava bratimskih udruženja nalazimo u obliku samostalnih udruživanja osoba radi nekog cilja, tako možemo reći da ovo predstavlja put stvaranja prvih građanskih udruga kakve danas poznajemo. Duhovno-religiozno obilježje poprimaju tek u kasnijem razdoblju 10. stoljeća te dobivaju cjelovito kršćanski smisao, dok kasnijem vremenu ponovno poprimaju svjetovni karakter. Snažni rast broja bratovština vidljiv je u razdoblju od 12. do 15. stoljeća pojavom prosjačkih redova, koji su preko ovih udruženja imali velik utjecaj na stanovništvo gradova.⁵

Bratovštine su u to vrijeme bile najčešći oblik organiziranja religijskog života u srednjovjekovnoj i ranoj modernoj Europi. Javljaju se u doba kada svjetovnjaci jače utječu na crkveni život kroz liturgijske svečanosti, izbor biskupa, župnika i slično⁶, čime postaju centar duhovnog života unutar čitavog gradskog stanovništva. Osnivane su radi uzajamne potpore članova okupljenih prema profesionalnom kriteriju, župnoj pripadnosti ili pobožnosti koju promiču.⁷

¹ P. Petrić, *Pravila Bratovštine svetoga Roka u Splitu na hrvatskom jeziku (u povodu 540. obljetnice osnivanja bratovštine)*, u: Čakavska rič, 19 (1991.) 1, 3.

² V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, u: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 47 (2010.) 1, 156.

³ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, u: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 47 (2010.) 1, 156.

⁴ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, Split, 1939., 6.

⁵ I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, u: Croatica Christiana periodica, 22 (1998) 41, 137.

⁶ I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 138.

⁷ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 155.

Bratovštine ubrajamo među najstarija društveno-religiozna udruženja⁸, i možemo ih definirati kao “udruge vjernika ustanovljene s ciljem vršenja djela kršćanske ljubavi ili za jačanje i unaprjeđenje duhovno-molitvenog života”⁹ te drugačije kao “udruženje svjetovnjaka u svrhu obavljanja vjerskih pobožnosti, karitativnih djela i uzajamnog potpomaganja”.¹⁰ Možemo kazati kako su se bratovštine osnivale najčešće radi nekog zavjeta ili za vrijeme kuge ili radi neke nove pobožnosti ili pak zanatskog karaktera.¹¹ Naziv bratovština po prvi put se spominje negdje oko 852. godine, tako ga pronalazimo u raznim nazivnim oblicima poput *confratria*, *confraternitas*, *fratantia*, *fratria*, *colligationes*, *coniurationes*, *sodalitates*, *congregationes*, *sobolae*, *geldortia*, *schola*, *caritas*, *collegium*, *fragalia*, *religio*¹², dok na hrvatskom govornom području javljaju se izrazi poput *braščina*, *brastvo*, *liga*, *skula*.¹³ Naziv bratovština možemo shvatiti pojmovno kroz temeljni smisao u tome da se sve činilo bratski odnosno zajedničarskim odnosima poput obitelji s nekim ključnim zajedničkim ciljem.

Bratovštine možemo podijeliti po ciljevima djelovanja na bogoštovne i karitativne, ali ovdje ćemo se usmjeriti na kršćanska udruženja. Dakako postojala su građanska udruženja nereligioznog karaktera poput strukovnih odnosno obrtničkih udruženja. U bogoštovnim bratovštinama težilo se nekoj duhovnoj svrsi, gdje možemo pronaći udruženja koja su težila za spasenjem preko pokorničkih čina (pokorničke bratovštine) ili preko širenja kršćanskog kulta poput euharistije, pobožnost prema svecima, pjesmi ili poeziji. U karitativnim udruženjima naglasak je počivao na djelatnom činu, kod njih pronalazimo njegu bolesnika, starih i nemoćnih, skrb za udovice i napuštenu djecu, pomaganje siromašnima i slično. Osim karitativnoga rada možemo pronaći i duhovnog karaktera poput pomoći u duhovnim potrebama npr. priprava za dobru smrt, ohrabrivanje u vjeri i obrana vjere. U duhovnim potrebama često su ih sačinjavali laici s ponekim svećenikom, najčešće je služilo za duhovne potrebe samih članova bratovštine i njihovih obitelji.¹⁴

Bratovštine su se mogle razlikovati i po pripadnosti svojih članova određenom društvenom staležu ili etničkoj pripadnosti.¹⁵ Uvjeti osnivanja bratovština do Tridentskoga sabora bile su regulirane papinskim bulama i dekretima crkvenih sinoda, a potom preciznim

⁸ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 155.

⁹ Ž. Tolić, *Povijest Crkve novoga i suvremenoga doba - materijali za praćenje predavanja - Katolička obnova do sabora u Tridentu*, Katoličko-bogoslovni fakultet, Split, 2013., 2.

¹⁰ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 6.

¹¹ G. Novak, *Povijest Splita III.*, Split, Splitski književni krug, 1978., 1509.

¹² G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1509.

¹³ I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 137.

¹⁴ Ž. Tolić, *Povijest Crkve novoga i suvremenoga doba - materijali za praćenje predavanja - Katolička obnova do sabora u Tridentu*, 2.

¹⁵ I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 138.

odredbama kanonskoga prava.¹⁶ Ključne reforme bratovština učinila je Sinoda u Arlesu 1234. godine, gdje su biskupi donijeli određene propise te su uveli pravnu stegu, tako je tim odlukama uređeno da bratovštine moraju biti podvrgnute biskupu; njihovo osnivanje i statut (matrikulu) mora odobriti mjesni biskup, te njihovo djelovanje je službeno stavljeno pod kontrolu biskupa.¹⁷ U kasnijem razdoblju rad bratovština je regulirao papa Klement VIII. 1604. godine kanonskim odredbama. U kasnijem razdoblju određene modifikacije je napravila *Kongregacija za oprost i sv. relikvije*.¹⁸

Bratovštine po uređenju su bile demokratskog ustroja, što vidimo iz činjenice da su službe bile izborne te da se vodstvo biralo većinom glasova bratovštine, također na isti način su donosili sve odluke. Izabrana uprava je djelovala kolegijalno, a u vodstvu su joj pomagali savjetnici i drugi službenici (prokurator, rizničar, prior, upravitelj dobara). Vrhovna vlast temeljila se na statutima ili matrikulama bratovštine [u kojima su bili sadržana prava i dužnosti, opis djelovanja, područja djelovanja i druge pojedinosti]; primanje u bratovštinu pripadalo je vijeću bratovštine i pri tom se zahtijevala jednoglasnost. Svaki član je trebao davati svoj prilog propisan statutima i odlukama bratovštine.¹⁹ Za karitativno djelovanje potrebno je bilo osigurati financijske prihode, zato su gotovo sve bratovštine nastojale osigurati solidnu materijalnu osnovicu različitim poslovnim aktivnostima koje su bile podvrgnute strogom nadzoru svjetovnih i crkvenih vlasti.²⁰ Bratovštine su bile najčešće lokalnog karaktera, a neke su bile podružnice matične nadbratovštine (*archiconfraternitas*) koje su obično imale glavni centar u Rimu.²¹

Za pripadnost i boravak u bratovštini zahtijevao se krjepostan i uzoran život te sudjelovanje u molitvama za žive i pokojne članove bratovštine. U kasnijem razdoblju znalo se događati da su bratovštine nekada znale odlutati od vlastitih ciljeva što je više izgledalo svjetovnog usmjerenja nego religiozno-duhovnog.²²

Područje djelovanja, djelokrug i vrstu bratovštine određivali su samostalno sami utemeljitelji. Načelo rada bilo je na dobrovoljnoj bazi; svako je slobodnom odlukom ulazio u članstvo, ali nakon ispunjavanja određenih pretpostavki koju traže osnivači.²³ Iz imena

¹⁶ A. Štoković, *Istarska enciklopedija - Bratovštine*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, u: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=366> (10.6.2020.).

¹⁷ I. Moškateo, *Dolske bratovštine*, u: Prilozi povijesti otoka Hvara, 12 (2014.) 1, 139.

¹⁸ Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Bratovštine*, u: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Bratov%C5%A1tina> (10.7.2020.).

¹⁹ Ž. Tolić, *Povijest Crkve novoga i suvremenoga doba - materijali za praćenje predavanja - Katolička obnova do sabora u Tridentu*, 2.

²⁰ A. Štoković, *Istarska enciklopedija - Bratovštine*, u: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=366> (10.6.2020.).

²¹ I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 138.

²² I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 138.

²³ A. Štoković, *Istarska enciklopedija - Bratovštine*, u: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=366> (10.06.2020.).

bratovštine moglo se vidjeti njezino područje djelovanja, obično je bilo vezano uz gradsku četvrt ili župu; okupljale su veliku većinu aktivnog stanovništva sela ili grada, te su bile osnova za buduće osnivanje župa u tim naseljima. Lokalna crkva bila je najčešće središte okupljanja bratovštine, a svetac kojem je crkva posvećena njezin zaštitnik.²⁴

U srednjovjekovnim gradovima bratovštine su općenito obuhvaćale velik dio stanovništva, te su njihove djelatnosti većinom bile vezane uz društvene, političke, kulturne i gospodarske procese neke sredine. U početnom vremenu bratovštine su bile više religioznoga karaktera, dok u kasnijem vremenu postaju svjetovna udruženja koja sve više pokazuju interes za sudjelovanje u javnoj vlasti. Bratovštine su uobičajeno funkcionirale unutar grada kao posebni organizmi, koji su se brinuli o vlastitoj ekonomiji, pri tom su čuvali vlastitu tradiciju, lokalne kultove i što je važno prava svojih članova.²⁵

Prve od poznatijih bratovština bile su flagelantske (bičevalačke) koje su određeno vrijeme bile i najraširenije. Flagelantski pokret se razvio u 13. stoljeću u talijanskoj Umbriji, zaslugom franjevačkog propovjednika Ranierija Fasanija²⁶, koji je bio pod utjecajem asketskog života sv. Franje Asiškog. Tako su flagelanti postali poznati po dugim ophodima u kojima bi obilazili gradove u procesijama, te pjevajući pokorničke pjesme (*laude spirituali*) i bičujući se često do krvi kako bi ublažili Božji gnjev i izmolili milost. Vjerovali su da se bliži propast svijeta pa su zato vršili pokoru, ponekad su hodali u dugačkim pohodima, u kojima je svaki član kolone bičevao onoga ispred sebe te vjerovali su da će se spasiti jedino ako izdrže ovu pokoru 33 dana. Ovaj se pokret proširio cijelom Italijom. Dokumenti ih spominju pod imenom *fratres de poenitentia, battuti, disciplinati di Cristo, flagellantes, jlagellarii, flagellatores, verberantes, frustratores*. Pokret koji je uzeo prevelike razmjere je bezuspješno pokušao zaustaviti sam papa Klement VI. (1342.-1352.). Najveći broj flagelanata se pojavljivao posebno za vrijeme kuge u 14. stoljeću (1348.-1350.).²⁷

U kasnijem razdoblju nastankom prosjačkih redova stvaraju se bratovštine koje postaju veoma raširene u tom vremenu. Tako prve bratovštine pronalazimo u sjevernoj i centralnoj Italiji gdje se pojavljuju početkom 13. stoljeća koje bivaju vezane uz franjevačke i dominikanske samostane (*fratres et sorores de penitentia*). Bratovštine prosjačkih redova bile su specifične. Preko njih redovnici su širili svoje pobožnosti i običaje. Članovi bratovština su većinom gravitirali oko samostana, franjevačkih i dominikanskim, čije su crkve bile glavno

²⁴ I. Moškateo, *Dolske bratovštine*, u: Prilozi povijesti otoka Hvara, 12 (2014.) 1, 139.

²⁵ Usp. I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 159.

²⁶ Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Flagelanti*, u: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Flagelanti> (11.7.2020.).

²⁷ I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 139.

okupljalište. U nekim slučajevima same prostorije bratovština bile su uz samostan. Nalazimo da su redovnici članovima bili duhovnici pomoćnici i ispovjednici te na takav način su omogućavali da sudjeluju u duhovnim blagodatima reda, dok su redovnici zauzvrat dobivali materijalu pomoć.²⁸

Neke su bratovštine nakon određenoga vremena postupno vezivale izravno uz pravila reda te su mogle postati i njihov dio. Ako bi službeno bile prihvaćene postale bi dio institucije Trećeg reda laičkog dijela prosjačkih redova. Treći redovi franjevac i dominikanaca imali su prvenstveno molitveni karakter, a bili su utemeljeni s ciljem pripreme čovjeka na život poslije smrti. Bilježimo da su franjevci observanti najčešće osnivali bratovštine »Svetog Tijela« i »Svetog Sakramenta«. Bratovštine presvetoga Sakramenta - *confraternità o compagnia del S. Corpo di Cristo* - postojale su u nekim talijanskim gradovima već u 15. stoljeću, a u Rimu se prva javlja 1501. godine. Svrha ove bratovštine bila je častiti božanskoga Spasitelja u Presvetom oltarskom sakramentu na razne načine i primajući često svetu pričest, posvećivati se Presvetom sakramentu, pratiti svetu popudbinu, brinuti se za čistoću i ukrašavanje crkve. Dok su dominikanci poticali organiziranje bratovština u kojima su štovale određenoga sveca, kao na primjer marijanske. Tako ubrzo nakon smrti sv. Dominika u Europi je postojalo oko 400 bratovština sv. Ružarija, koliko je do tada bilo utemeljenih samostana. Bratovštine svete Krunice ili presvetog Ružarija osnivane su od 13. stoljeća, a njihovo širenje dobiva veći zamah nakon bitke kod Lepanta (1571.), a sve s ciljem promicanja krunice i organiziranja kruničarskih bratstava.²⁹

U razvoju bratovština u Crkvi tako pronalazimo svećeničke i svećeničko-laičke bratovštine, zatim razne obrtničke i zanatske bratovštine. Možemo spomenuti *Nadbratovštinu sv. Duha* u Rimu i poznati hospicij koju je osnovan za vrijeme pontifikata pape Inocenta III. koja je imala širom svijeta svoje podružnice.³⁰

U kasnijem razdoblju nakon Tridentskog koncila crkvena vlast iskazuje sve jači nadzor nad bratovštinama u 16. stoljeću, zbog sve veće težnje svjetovnih vlasti da kontroliraju bratovštine zbog financijskih razloga te dolazi do napetosti između crkvenih i svjetovnih vlasti. Nakon postupnog slabljenja Reformacije bratovštine dobivaju nov zamah osnutkom Isusovačkog reda i drugim protureformacijskim akcijama katoličke Crkve tijekom 17. st, a u razdoblju od 18. st. broj bratovština postupno opada. Mnoge su propale ukidanjem Isusovačkog

²⁸ I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 142.

²⁹ I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 143.

³⁰ Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Bratovštine*, u: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Bratov%C5%A1tina> (10.7.2020.).

reda. Ukidanje bratovština se događa u Napoleonovim osvajanjima. U Austrijskim zemljama veliki je broj ukinut za vrijeme cara Josipa II., dok su dobra većinom bivala oduzeta i pripojena državnim blagajnama.³¹

Uloga bratimskih udruženja bio je mnogostruk, imao je jasan utjecaj na svjetovno-društveno i religiozno-crkveno područje. Očitovale se u tome da pravno zaštititi i osigura članove bratovština, te su pod zakletvom obvezivali se držati zajedničkih pravila. Bratovštine su svojim članovima pružale pomoć u bolesti, utjehu u smrtnom času, organizirale su pokop, pomagali su obitelji preminuloga člana - udovicama bi pomagali uzdržavati obitelj kod prerane smrti supruga, osnivali su skloništa za napuštenu djecu, siromahe, beskućnike, ubožnice za bolesne, stare, nemoćne i umiruće. Osim toga bilo je bratovština koje su osnivale strukovne obrtne škole što je mnogo značilo u razvoju gospodarstva i napretku društvenog standarda.³²

Zaključno bi mogli reći kako su bratovštine odigrale veliku ulogu u vremenu kojem su nastale i djelovale, te su mnogo doprinijele širenju, učvršćivanju i obnovi kršćanske vjere i prakticiranje kršćanske ljubavi te su predstavljale pravi primjer aktivnog kršćanskog djelovanja i ponašanja. Bratovštine su svojim radom zamjenjivali odnosno nadopunjavali praznine državnog sustava te su time mnogo utjecali na svjetovno područje gdje su potaknuli stvaranje mnogih društvenih organizacija i institucija od javnoga značaja bez koji danas život praktički ne bi bio moguć.

1.2. Pojava bratovština na području Dalmacije

U Hrvatskoj se pojava prvih bratovština bilježi u 12. stoljeću kada najčešće stižu preko Jadrana.³³ Tako se u Povaljskoj listini iz 1184. godine spominju neki brašćiki, no ne znamo kojoj bratovštini pripadaju. Pretpostavlja se da je bila vjerska, ne cehovska. Zatim spominje se godina 1186. kada papa Urban III. na zamolbu splitskog biskupa zabranjuje rad nekih bratovština u Splitu.³⁴

Najstariji podatak o bratovštinama u Dalmaciji pronalazimo u Zadru u kojem postoji predaja prema kojoj je papa Aleksandar III., kojega su Zadranici 1177. godine dočekali svečano

³¹ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 164-165.

³² I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, 138.

³³ P. Petrić, *Pravila Bratovštine svetoga Roka u Splitu na hrvatskom jeziku (u povodu 540. obljetnice osnivanja bratovštine)*, u: Čakavska rič, 19 (1991.) 1, 3.

³⁴ J. Bratulić, *Srednjovjekovne bratovštine i crkvena prikazanja*, u: Dani Hvarškoga kazališta, 2 (1985.) 1, 452.

immensis laudibus et canticis in eorum sclavica lingua, podijelio bratovštini Sv. Silvestra posebne oprostite za pobožnost četrdesetsatnog klanjanja.³⁵

Kroz razdoblje 13. stoljeća pojava bratovština postaje sve učestalija. Tako iz izvora znamo da bratovštine postoje na području Raba, Zadra, Dubrovnika i Kotora. Početkom 14. stoljeća pronalazimo ih u Baškoj i Korčuli, a onda tijekom stoljeća i u drugim gradovima.³⁶ U hrvatskim dokumentima susrećemo ih pod nazivima *bratovštine*, *bratimštine*, *brašćine*, *bratimstva*, *bratstva*, *skule* ili *fratrije* prema latinskom *fraternitates*, dok se njihovi članovi nazivaju braća, bratimi ili braćenici, a žene se nazivaju sestrima ili sestrama.³⁷

Među najstarijim bratovštinama u Dalmaciji susrećemo flagelantske bratovštine, Sv. Silvestra u Zadru (1214.), Svih svetih u Dubrovniku (1215.), u Korčuli (1301.) i druge koje su u vrijeme epidemija, gladi i drugih nepogoda organizirale pokorničke procesije. Usporedno s bičevalačkim bratovštinama javljaju se bratovštine prosjačkih redova poput franjevac i dominikanca. Usporedno s religioznim udruženjima stvaraju se i obrtničke bratovštine, koje su se razvile tijekom 14. stoljeća, primjerice kao što su bratovštine zlatara, mornara, klesara, kožara, ribara. Njihova pojava u Dalmaciji je nadomještala cehove. Budući da je obrtništvo bilo slabije razvijeno, nastanak takvih zajednica imao je snažan utjecaj u napretku urbane sredine. Daljnje razvijanje bratovština polako donosi sve veći nadzor Crkve, a što se pojačano događa nakon Tridentskoga sabora (1548.-1563.). Tako pronalazimo u povijesnim spisima da su apostolski vizitatori u Dalmaciji (Valier 1579., Priuli 1603. i Gazardori (1624.-1625.) u svojim vizitacijama počeli posvećivati veću pozornost prema bratovštinama i njihovu djelovanju. Uređivanjem propisa i kontrolom biskupa bratovštine su morale imati svoje statute, zvane i matrikule, čime dolazi do pojave prvih statuta na području uz Jadran. Najstariji na Jadranu je statut bratovštine Sv. Mihovila u Gružu iz 1290., nadalje Sv. Križa u Kotoru iz 1298., kasnije Sv. Franje u Krku iz 1300. i Sv. Marka u Zadru iz 1321. Među najstarijim statutima na hrvatskom jeziku kojeg poznajemo je statut bratovštine Djevice Marije u Baškoj iz 1425. pisan glagoljicom te Sv. Marije u Zlarinu iz 1452. i Sv. Marije u Žirju iz 1484. godine.³⁸

Kao u drugim dijelovima Europe gdje su nicali bratovštine, uređenje ovakvih društava je praktički jednak, tako se javljaju statutarni propisi i bratimski običaji koji uređuju obveze članova. Među obvezama tako pronalazimo da članovi bratovština plaćaju upisninu i članarinu

³⁵ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 157.

³⁶ J. Bratulić, *Srednjovjekovne bratovštine i crkvena prikazanja*, u: Dani Hvarškoga kazališta, 2 (1985.) 1, 453.

³⁷ P. Petrić, *Pravila Bratovštine svetoga Roka u Splitu na hrvatskom jeziku (u povodu 540. obljetnice osnivanja bratovštine)*, u: Čakavska rič, 19 (1991.) 1, 3.

³⁸ T. Šarić-Šušak, *Arhivski popis - Bratovštine 1406.-1866.*, 3-4, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 2014., u: <https://www.dazd.hr/attachment/preview/5c657cc188239/dazd-335-bratovstine-u-dalmaciji.pdf> (10.7.2020.).

godišnje. Nadalje, dužni su se uzajamno pomagati osobito u slučaju nesreće i smrti; umrloga brata moraju pokopati uz određene molitve; udovicama i siročadi bratima moraju pomoći u obrađivanju zemlje. Neke su bratovštine imale i posebne povlastice, kao npr. bratovština Gospe od Snijega u Zadru koja je u ime pučana predlagala pomilovanja ili oprostite od kazna osuđenima. Članovi bratovština su u većini slučajeva činili muškarci i manjim dijelom udovice preminulih bratima. Ukoliko su to željele, žene su bile prisutne već u najstarijim bratovštinama mada je teško odrediti njihov stvarni položaj.³⁹ Svakako, bilo je ženskih bratovština, ali iznimno malo za ono vrijeme.⁴⁰

U Dalmaciji možemo pronaći određene specifičnosti djelovanja. Tako u pojedinim mjestima, osobito onima udaljenima od grada, bratovštine su se brinule za javni red i mir pogotovo na selima. Nadalje, postojale su odredbe po kojima su pod prijetnjom kazne nisu smjeli u svoju kuću primiti zločince ili ukradenu robu i slično. Kao i kod drugih bratovština, na čelu je bio predsjednik koji se naziva župan, podžup [podžupan], prokurator, gestald [geštald], veliki sudac. Uprava bratovštine birala se tajnim glasovanjem na godišnjim skupštinama gdje je tom prigodom stara uprava polagala račune o upravljanju bratovštinom. Godišnja skupština bila je prilika za zajednički bratimski objed, što je praktički glavno obilježje ovih udruženja pogotovo onih religiozne naravi.⁴¹

Predsjednik bratovštine je bio ugledna i odgovorna osoba za red u zajednici. Bratimi se nisu smjeli za manje vrijednosti tužiti sudu ako se spor prije nije pokušao riješiti pred predsjednikom. Tako je uloga bratovština u javnome životu bila u Dalmaciji veoma značajna od srednjega vijeka sve do 19. stoljeća. Bratovštine su tako uzdržavale crkve, u nekim slučajevima klerike i obavljale razne socijalno-humanitarne funkcije. Veće i uglednije bratovštine s vremenom su stekle znatnu pokretnu i nepokretnu imovinu. Prihodi su se trošili za uzdržavanje crkava i oltara, za bogoslužje, zaklade i pomoć članovima bratovštine u nevolji, zatim za bratimske objede. Neke su bratovštine uzdržavale ili pomagale hospitale ili ubožnice, ili su otkupljivale sužnjeve iz turskoga ropstva ili pak kada su svjetovne ili crkvene vlasti tražile određeno.⁴²

Religiozno-vjerski život bratovština se najvećim dijelom odvijao za vrijeme zapovjednih svetkovina i različitih blagdana. Tako možemo spomenuti da su se bratovštine npr.

³⁹ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 159.

⁴⁰ T. Šarić-Šušak, *Arhivski popis - Bratovštine 1406.-1866.*, 4, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 2014., u: <https://www.dazd.hr/attachment/preview/5c657cc188239/dazd-335-bratovstine-u-dalmaciji.pdf> (10.7.2020.).

⁴¹ T. Šarić-Šušak, *Arhivski popis - Bratovštine 1406.-1866.*, 4, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 2014., u: <https://www.dazd.hr/attachment/preview/5c657cc188239/dazd-335-bratovstine-u-dalmaciji.pdf> (10.7.2020.).

⁴² T. Šarić-Šušak, *Arhivski popis - Bratovštine 1406.-1866.*, 4-5, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 2014., u: <https://www.dazd.hr/attachment/preview/5c657cc188239/dazd-335-bratovstine-u-dalmaciji.pdf> (10.7.2020.).

o Božiću i u Velikom tjednu brinuli za posebne crkvene obrede s dijaloškim pjesmama, iz kojih su se razvila crkvena prikazanja. O crkvenim godovima recitali su legende pa čak i crkvene drame. Na godišnjim ili mjesečnim sastancima bratimi su također pjevali posebne pjesme i nazdravice dok su ponekad u određene dane priređivale plesne igre, kao npr. u Dubrovniku pred knezom. Bratovštine su bile jedan od oblika okupljanja i druženja pa su time postupno prerastale u svojevrsna predstavništva, u političkom smislu, puka nasuprot plemićkom vijeću. U njihovoj sredini nicali su u dalmatinskim gradovima poticaji za osiguranje prava pučana, čime bratovštine postaju svojevrsno jamstvo sigurnosti i zaštite.⁴³

Od 18. stoljeća broj bratovština postupno opada, Mnoge su nestale ukidanjem isusovačkog reda. Za prve austrijske uprave u Dalmaciji od 1797. do 1805. guverner Goess je predlagao sjedinjenje dijela bratimskih dobara i fondova određenih za popravak loših financija u Dalmaciji. U doba francuske uprave V. Dandolo je smatrao da je broj bratovština prevelik, a njihove prihode iznimno visokima, dok se imovina bratovština oduzimala za vojsku. Ubrzo se donosi državni dekret od 26. svibnja 1807. u kojem se zabranjuju sve bratovštine osim Sv. Sakramenta i Mrtvih. Nedugo zatim, 1811. guverner Bertrand je u Ilirskim pokrajinama ukinuo veliki broj bratovština. Ponovnim dolaskom Austrije 1813. dozvoljava se rad nekih bratovština uz uvjet da se organiziraju na temelju novih propisa i statuta.⁴⁴

Pojava bratovština na području Dalmacije je svakako odigrala ključnu ulogu u razvoju gradova i ruralnih područja počevši od ekonomskog, političkog, društvenog, pa sve do obrazovnog, kulturnog te vjerskog života onog vremena.

1.3. Razvoj bratovština na području grada Splita

U Splitu se već u 12. stoljeću spominju neke bratovštine da bi se njihov broj u 14. stoljeću znatno povećao. Jedna od najstarijih je Sv. Nikole de Sdoria, koja je pripadala splitskim pomorcima, a postojala je davne 1349. godine.⁴⁵ Do dolaska Splita pod mletačku upravu 1420. godine u gradu je djelovalo najmanje dvanaest bratovština.⁴⁶

⁴³ T. Šarić-Šušak, *Arhivski popis - Bratovštine 1406.-1866.*, 4-5, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 2014., u: <https://www.dazd.hr/attachment/preview/5c657cc188239/dazd-335-bratovstine-u-dalmaciji.pdf> (10.7.2020.).

⁴⁴ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 165.

⁴⁵ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 105.

⁴⁶ P. Petrić, *Pravila Bratovštine svetoga Roka u Splitu na hrvatskom jeziku (u povodu 540. obljetnice osnivanja bratovštine)*, u: Čakavska rič, 19 (1991.) 1, 3.

Od razdoblja razvijenog srednjeg vijek pa do kraja 18. stoljeća u Splitu je osnovano čak 65 bratovština, od kojih četiri obrtničke⁴⁷ koje su imale važnu ulogu u društvenom i kulturnom životu grada.⁴⁸ Smatra se da su gotovo svi Splićani, svih staleža, u ono vrijeme bili organizirani u bratovštine i zadruge.⁴⁹

Sjedišta bratovština su bila uglavnom u istoimenim crkvama, ali je moglo biti i više bratovština u istoj crkvi. Članovi bratovština su bili uglavnom pučani, a dobrim dijelom i varošani. Broj članova uprave razlikovao se od bratovštine do bratovštine i često je ovisio o statutima. Svaka bratovština je imala svoje znakovlje, a većina bratovština imale je svoje tunike različitih boja koje su nosili u procesijama. Posjedovanje bilo pokretne ili nepokretne imovine davalo je bratovštinama određenu pravnu i gospodarsku samostalnost unutar komunalnog uređenja, a očitovalo se u izgradnji crkva, nabavi oltara, umjetnina, crkvenog prihoda, ruha i slično.⁵⁰

Tako je 1582. godine osnovana bratovština Sv. Barbare, bratovština Gospe od Dobrića oko 1590., bratovština Sv. Martina 1590. u crkvi Sv. Križa u splitskom Varošu, 1613. godine u crkvi Sv. Petra na Lučcu bratovština Sv. Petra, 1626. godine bratovština Sv. Krunice, 1667. godine osnovana je bratovština Sv. Nikole (Mikule) u crkvi Sv. Nikole de Podemonte u Velom Varošu, zatim 1710. bratovština Sv. Luke u crkvi Sv. Luke u Velom Varošu, 1750. g. bratovština Gospe Zdravlja u crkvi Sv. Križa u Velom Varošu, 1759. g. bratovština Anđela Stražanina u istoj crkvi, te brojne druge bratovštine.⁵¹

Na čelu splitskih bratovština u starije vrijeme bila su dva župana i dva gaštalda, poslije jedan župan, dva suca i dva prokuratora, dok se uprava bratovštine zvala baňka. Gaštaldi ne spadaju u baňku. Oni su bili određena vrsta pomoćnoga osoblja županu. Načelno možemo reći da je članom bratovštine mogao postati svaki Splićanin ako ga je bratovština primila. Kod učlanjivanja u nekim bratovštinama bila je potrebna natpolovična većina od ukupnog broja nazočnih članova, a u nekima se tražila jednoglasnost. Glasovanje se uvijek odvijalo pomoću kuglica i tajno. Prije glasovanja trebalo je da svaki tražilac uplati ulaznu članarinu koja je u bratovštinama bila različita. Uz to se plaćala godišnja članarina koja se u Splitu zvala luminarij ili napoj, koji je mogao biti i u naravi. U njima je puk nalazio priliku da barem donekle zadovolji svoju želju za upravljanjem, za nekom vrstom vladanja, glasovanja, određivanja, časti i

⁴⁷ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 161.

⁴⁸ N. Bajić-Žarko, *Statut Bratovštine Sv. sakramenta i pripadajućih bratovština sv. Duha i Blažene Djevice Marije od Dobrića u Splitu 1839. godine*, u: Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 21 (2006.), 21, 7.

⁴⁹ G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1511.

⁵⁰ N. Bajić-Žarko, *Statut Bratovštine Sv. sakramenta i pripadajućih bratovština sv. Duha i Blažene Djevice Marije od Dobrića u Splitu 1839. godine*, u: Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 21 (2006.), 21, 7-11.

⁵¹ G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1509-1510.

zajedništva. Bratovštine su praktički bile mjesto gdje su pučani pretresali svoje staleške stvari i svoj odnos prema plemićima, što je često izazivalo pobunu viših staleža. Štoviše, znalo se događati da su splitske bratovštine znale zajednički raspraviti određena svoja pitanja te su nastavno tome tražile od vlasti da im se udovolji određenim molbama, što bi naravno izazvalo ljutnju plemstva.⁵²

Split je u kasnijim stoljećima pobožno slavio razne crkvene svečanosti, koje su bile u isto vrijeme ljudima odmor, razonoda i prigoda za slavlje. Božićni i uskršnji blagdani, blagdani Gospe, pojedinih svetaca, naročito zaštitnika bratovština bili su prilika Splicićanima da iskažu svoju pobožnost, da razgovaraju i zajednički se počaste. Osim navedenog, procesije su bile najznačajnije. U njima nije sudjelovao samo kler, nego i brojni članovi bratovština u raznobojnim dugim tunikama, sa svijećama u ruci i insignijama bratovštine, zatim s fenjerima ili torcima, svijećama na čelu povorke. U samoj povorci je išlo na stotine bratima raznih bratovština, stvarali su se dugi redovi raznih redovnika, svećenika u kotama, prelata i kanonika, zatim nadbiskup pod baldahinom uz svu pratnju, pa gradski knez sa sucima, kaštelan, vojnici i narod, što je sigurno ostavljalo životopisnu sliku ondašnjega splitskog života.⁵³ Nakon austrijske i francuske uprave koje su ukidale bratovštine i oduzimale im materijalna dobra, brojne bratovštine nisu obnavljane te su postale dio bogate splitske prošlosti. Pojedine bratovštine uspjele su preživjeti do današnjega dana.

⁵² G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1514-1515.

⁵³ G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1516.

2. NASTANAK, USTROJ I RAZVOJ BRATOVŠTINE SV. KRIŽA

2.1. Splitsko predgrađe Veli Varoš

Veli Varoš jedno je od četiri splitska predgrađa (Lučac, Manuš, Dobri) i ujedno najveće. Smješteno je zapadno od gradske jezgre Dioklecijanove palače, na istočnoj padini brda Marjan. Možemo pretpostaviti da se prve skupine kuća postupno grade oko najstarijih varoških crkvice još u srednjem vijeku, a trajnije nastanjivanje Varoša bilježi se tek od petnaestog stoljeća.⁵⁴

Stanovnike predgrađe kroz 15. stoljeće čine pretežito doseljenici iz Hercegovine, Bosne i Dalmatinske zagore, koji obrađuju zemljište splitskih plemića i Crkve. Nadalje se iz tog predjela formiraju postrojbe za obranu grada od Turaka, pred čijim su se naletom i sami sklonili u njegovu neposrednu okolicu. U drugoj polovici sedamnaestog stoljeća Veli Varoš se našao izvan bedema podignutih oko grada.⁵⁵ U početku se predgrađe zvalo tal. *Borgo* [hrv. *zagrađe*] i to razdoblju u vremenu 15., 16. i dijelom u 17. stoljeća⁵⁶. Tako pronalazimo zapise kako je glavar predgrađa nosi naslov *capo del Borgo* i *gestaldo del Borgo*.⁵⁷ Hrvatski naziv 'zagrađe' nalazimo u 16. stoljeću u matrikuli bratovštine sv. Križa (Zagradgie). Godine 1709. i 1710. pronalazimo naziv 'Velo zagrađe' (Velo Zaghradie) i Splitsko zagrađe. Nadalje, generalni providur Antonio Bernardo 1660. godine koristi naziv *borgo di San Francesco* - varoš Sv. Frane, po samostanu franjevac koji se u njemu nalazio.⁵⁸

Splitski nadbiskup Stjepan Cosmi ga u svojoj vizitaciji 1682./1683. godine naziva 'Predgrađem Sv. Križa'. Godine 1687. naziva se prvi put *Borgo Grande* [hrv. *Veliko Zagrađe*]⁵⁹. U kasnijem dokumentima nadbiskupa Cosmija pronalazimo u *Topographia Sacra Spalatensis* (1706.-1708.) naziv 'predgrađe Marjana' (*suburbium Margliani*). Godine 1713. nalazimo dva odijeljena predgrađa, od kojih se jedno zove Predgrađe Sv. Roka na istočnoj strani grada, današnji Lučac, a drugo Sv. Križa na zapadnoj strani, današnji Veli Varoš, dok se sam naziv Varoš započinje aktivno koristiti u razdoblju 19. stoljeća.⁶⁰

Riječ 'varoš' je hungarizam (mađ.: *város*) – koja je izvorno označavala naselje izvan gradskih utvrda. Tako krajem 16. stoljeća riječ se navodi kao ekvivalent latinskom *suburbium*

⁵⁴ N. Bojić, *Prema kritičkom mapiranju: slojevi graditeljskih intervencija u povijesnom tkivu splitske četvrti Veli Varoš od 1945. godine do danas*, u: *Ars Adriatica*, 7 (2017.), 329.

⁵⁵ N. Bojić, *Prema kritičkom mapiranju: slojevi graditeljskih intervencija u povijesnom tkivu splitske četvrti Veli Varoš od 1945. godine do danas*, u: *Ars Adriatica*, 7 (2017.), 329.

⁵⁶ G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1614-1615.

⁵⁷ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 14.

⁵⁸ G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1614-1615.

⁵⁹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 14.

⁶⁰ G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1614-1615.

ili njemačkom *Vorstadt*, što bi se moglo prevesti kao predgrađe sa gradskim karakterom.⁶¹ S prestankom turske opasnosti u osamnaestom stoljeću i rušenjem baroknih bedema, u gradu se formiraju ulice koje Varoš spajaju s gradom.⁶² Nestabilne životne okolnosti ovo predgrađe su odredile kao naselje težaka i ribara, orijentirano, s jedne strane, na ribarsku lučicu Matejušku, a s druge, na polja u okolici grada.⁶³

2.2. Nastanak i povijesni razvoj bratovštine Sv. Križa

Bratovština Svetoga Križa osnovana je 1439. godine i utemeljena je u crkvi sv. Marije de Moris koja se nalazila izvan gradskih zidina. Osnivanje bratovštine sv. Križa predstavlja prvo udruženje splitskog puka izvan gradskih zidina u predgrađu zapadno od gradskih zidina, a na istočnom podnožju brda Marjan.⁶⁴

Razlog osnivanja bratovštine sv. Križa možemo gledati dvostrano. Tako s jedne strane znamo da je na području Velog Varoša bilo vrlo malo stanovnika i izvan zaštite gradskih zidina te da je postojala društvena potreba udruživanja. S druge strane, postoji predaja da je križ doplutao do obale vjerojatno nakon brodoloma što je moglo biti znakovito u ono doba⁶⁵, a druga kasnija predaja da je križ na jednom mjestu prokrvario⁶⁶, što je bio dodatni vjerski poticaj.

Crkva sv. Marije de Moris ili de Rivo spominje se u popisu nadbiskupskog imanja iz 1397. godine, što bi značilo da je crkva postojala znatno i prije postojanja bratovštine. Dodaci nazivu crkve sv. Marije dolaze od lat. *morus* [hrv. murva] te drugi dodatak od lat. *rivus* [hrv. potok]. U to vrijeme običaj je bio staviti obilježje položaja crkve, tako znamo da bila u blizini obale potoka i stabala murvi.⁶⁷

Od pouzdanijih podataka znamo da je crkva postojala već u 14. st., da se kroz 15. st. nazivala crkvom sv. Križa. Tako doznajemo u popisu zemlje sv. Križa iz druge polovice 15. st. da se crkva naziva crkvom sv. Križa i sv. Marije [lat. *Montaneum S. Crucis vel S. Marie de Moris*]. Negdje možemo pronaći i naziv 'crkva sv. Križa kod bedema splitskih u varoši' [lat. *Ecclesia Sanctae Crucis prope muros Spalati in Burgo posita*].⁶⁸ U jednom dokumentu iz 17. st.

⁶¹ Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Varoš*, u: <https://bs.wikipedia.org/wiki/Varo%C5%A1> (10.7.2020.).

⁶² Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Varoš*, u: <https://bs.wikipedia.org/wiki/Varo%C5%A1> (10.7.2020.).

⁶³ Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Varoš*, u: <https://bs.wikipedia.org/wiki/Varo%C5%A1> (10.7.2020.).

⁶⁴ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 7.

⁶⁵ C. Fisković, *Romaničko raspelo iz crkve sv. Križa u Splitu*, u: *Peristil*, 12-13(1969.)1, 11.

⁶⁶ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 4.

⁶⁷ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 4.

⁶⁸ G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1603.

nalazimo da je nadarbina sv. Marije de Moris bila doznačena župniku sv. Križa. Također, vrlo je vjerojatno da crkva sv. Marije de Moris biva prozvana crkvom sv. Križa nakon osnivanja bratovštine sv. Križa 1439., koja je tada očito postavila u crkvi slikano Raspelo.⁶⁹ Kada je točno prozvana sv. Križ pouzdano ne znamo, jer se s vremenom naziv sv. Marije potpuno izgubio. Pretpostavlja se da se crkva nalazila negdje na području današnjih splitskih Prokurativa, jer je poznato da je nekada u blizini protjecao potok koji je izvirao na lokaciji današnjeg Hrvatskog narodnog kazališta.⁷⁰ Crkva sv. Križa u tom razdoblju nije imala status župe. Crkvom je upravljao upravitelj, a prema dokumentima znamo samo za njih nekoliko, kao npr. kanonik don Ivan Silvestar iz 1461., don Ivan Patonović iz 1582. godine i don Ivan Calcaneus iz 1603. godine.⁷¹ Određene podatke o crkvi pruža i apostolska vizitacija Priulija iz 1603., gdje bilježi da crkvu čuvaju pustinjaci, da se u njoj nalaze tri oltara i daje neke naputke oko liturgijske opreme.⁷²

Za vrijeme posjeta apostolskog vizitatora zadarskog nadbiskupa Oktaviana Gazadoria⁷³, a u doba splitskog nadbiskupa Sforze Ponzonia, crkva sv. Križa biva proglašena 27. siječnja 1625. godine župnom crkvom s vlastitim grobištem.⁷⁴ Sve do 1625. godine postojala je u Splitu samo jedna jedina župa i jedan župnik za cijeli grad i predgrađe. Običajno tu službu je obavljao arhiprezbiter [arcipret] splitske katedrale.⁷⁵ Razlog osnivanja župe se krije u pastoralnim potrebama.⁷⁶ Župa je imala skoro sva prava osim prava na krštenje koje je i dalje pripadalo katedrali. Za prvog župnika proglašen je upravitelj crkve don Nikola Halujević.⁷⁷ Župnik je imao obvezu da svake godine na dan sv. Dujma daruje katedralnom arhiđakonu svijeću ili torac od dvije librice.⁷⁸

Crkva sv. Križa je srušena 1657. prilikom proširenja gradskih zidina, što se dogodilo zbog sukoba između Mlečana i Osmanlija. Nakon rušenja crkve uz dogovor bratovštine i upravitelja, oltar crkve Sv. Križa biva prenesen u katedralu, gdje je stajao sve do gradnje nove crkve. Godine 1665. porušeno je još 250 kuća u Varošu radi dodanog proširenja gradskih

⁶⁹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 4.

⁷⁰ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 4-6.

⁷¹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 16.; A. Duplančić, *Splitska crkva sv. Križa u 18. stoljeću*, *Croatica Christiana periodica*, 11 (1987.) 19, 9.

⁷² A. Duplančić, *Splitska crkva sv. Križa u 18. stoljeću*, *Croatica Christiana periodica*, 11 (1987.) 19, 9.

⁷³ Arhiv Kongregacije za evangelizaciju naroda, Rim, S.C. Visite e Collegi, vol. 2., *Visita apostolica Dalmatiae*, 920.

⁷⁴ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 4, 17.

⁷⁵ G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1614.

⁷⁶ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 17.

⁷⁷ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 17.

⁷⁸ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 17.

bedema. Tom se prilikom mnogo Varošana iselilo, a neki su od njih dopuštenjem vlasti sagradili nove kuće podalje od novih utvrđenja na Marjanu.⁷⁹

Budući da bratovština nije imala crkvu niti bratimsku kuću, bratimi su 1678. počeli planirati gradnju⁸⁰. Zamolili su upravitelja stare crkve don Nikolu Halujevića⁸¹ da moli predstavnika mletačke vlade generalnog providura Petra Valiera za gradnju nove crkve podalje gradskih zidina.⁸²

Prema povijesnoj predaji upravitelj stare crkve je bio ključna osoba koja je pomogla u pronalasku zemljišta i dobave dopuštenja: “Don Nikoli Halueviću teško je bilo gledati svoje bogoljubne bratime, kako žude i čeznu sa svojom crkvom, a nije im mogao pomoći, jer nije bilo prikladna mjesta, na kojemu bi se mogla graditi crkva. Nakon razmišljanja i premissljanja, nakon razgledavanja i pregledavanja zape mu oko za zemljište Ive Arnirića. To je bio vrtao na mjestu, gdje je danas crkva. Arnirić je bio voljan da ustupi jedan dio zemljišta, ali onaj dio, gdje je bila jedna kućica i gdje je bio vrtao nije htio ustupiti bez odštete. Tada se nagodiše. Za ustupljeno mjesto imao se je plaćati godišnji zakup u iznosu od 3 libre i najedanput dati 23 libre za prošle 23 godine. U svrhu pribave ugovorenog iznosa imali su se na tri Božićna sveca sakupljati u crkvi milodari. Bratimi su se pak obvezali na ručni rad, da će sve potrebite stvari prenijeti i predati u ruke graditeljima ‘prez niedne plache sammo onnu od Boga’...Kada je don Nikola vidio toliku požrtvovnost bratima, poslao molbu u Veneciju.”⁸³

Nedugo nakon izdanog dopuštenja bratovština 1679. započinje graditi.⁸⁴ Tako ubrzo 1680. završavaju gradnju glavne kapele glavnog oltara te tom prigodom prenose slikani sv. Križ iz grada.⁸⁵ U pohodu nadbiskupa Cosmija 1683. stoji zapisano da je kapela glavnog oltara bila dovršena i zidovi lađe kojoj je nedostajao krov. Prilikom posjeta je pregledao sakristiju, knjige, posuđe, crkvenu opremu, groblje te tom prigodom naredio da se svetohranište obloži bijelom svilom i uredi mjesto za čuvanje svetog ulja. Naložio je i da mu se tromjesečno donese na pregled knjiga troškova za gradnju crkve.⁸⁶ Izgradnju crkve završiše 1685. godine. Zvonik bijaše djelomično izgrađen, dok je potpuno završen tek 1761. godine.⁸⁷ Unutrašnjost crkve potpuno je završena 1692. godine,⁸⁸ dok je prostor ispred crkve popločan tek 1801. godine.

⁷⁹ G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1603.

⁸⁰ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 105.

⁸¹ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 105.

⁸² G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1603.

⁸³ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 19.

⁸⁴ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 107.

⁸⁵ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 19.; A. Duplančić, *Splitska crkva sv. Križa u 18. stoljeću*, Croatica Christiana periodica, 11 (1987.) 19, 9.

⁸⁶ A. Duplančić, *Splitska crkva sv. Križa u 18. stoljeću*, Croatica Christiana periodica, 11 (1987.) 19, 10.

⁸⁷ A. Duplančić, *Splitska crkva sv. Križa u 18. stoljeću*, Croatica Christiana periodica, 11 (1987.) 19, 10.

⁸⁸ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 106.

Ubrzo nakon završetka gradnje crkve, bratovština započinje gradnju svoga sjedišta, “bratimske kuće” koju grade u razdoblju od 1693. do 1695. godine.⁸⁹ Gradnja crkve dovršena je uz pomoć cijeloga Varoša, a najvećim dijelom bratovštine⁹⁰. Tada je Varoš bio sastavljen pretežito od težaka i ribara. Prema predaji svatko je doprinosa materijalno u naravi [npr. od uroda bi se odvojio dio, kojeg bi bratovština prodala i unovčila], ili financijski, ili pak prodajom darovane zemlje. Župna crkva je kasnije temeljitije bila proširena 1854. godine na račun državne blagajne u doba austro-ugarske vlasti. Nakon proširenja, unutrašnjost crkve se mijenjala više puta sve do današnjeg dana.⁹¹

Prema popisu predmeta iz 1684., bratovština je posjedovala dvije matrikule na pergameni, dva križa [od drveta i od pozlaćeni od bakra], te razne potrepštine kod ukopa bratima, kutije za držanje svijeća, torce i velike svijeće na stalcima, kutiju s kuglicama za glasanje, vreće za rižu, sanduk za kukuruz, drvenih kabala za držanje sira, pribor za jelo i piće potrebno za zajedničke objede i ostalo.⁹² Sve su to bili skromni predmeti koje je bratovština kupovala iz svojih prihoda.⁹³

Bratovština je pokapala svoje mrtve prvotno u staroj crkvi sv. Križa. Nakon njezina rušenja bratimi se pokapaju pretežito u crkvi Gospe od Soca i crkvi sv. Frane na Obali. Nakon dovršetka nove crkve 1680., don Nikola Haluević dao je u njoj sagraditi sedam grobova: jedan za sebe, jedan za svoje ukućane, jedan za redovnike te četiri grobnice za bratime. U crkvu je prvi ukopan upravo župnik don Nikola. Početkom 19. stoljeća biva zabranjeno pokapanje u crkvama i pred crkvama u Splitu. Zbog toga je bratovština sv. Križa sagradila grobnicu na Sustjepanu, u kojoj se bratimi pokapaju od 1827. do 1959. godine, kada je grobnica prenesena na današnje groblje Lovrinac.⁹⁴

Prema Pravilniku bratovštine sv. Križa iz 1929., njezina svrha je: “podržavati, umnožavati i jačati u Bratimima i među katoličkim vjericima župe štovanje prema Isusu u Presvetom Oltarskom sakramentu; pomagati duše pokojnih bratima i promicati među živima pravu pobožnost, istinsko poštovanje zapovjednih blagdana i savjesno opsluživanje crkvenih zapovijedi; uzdržavati što većom čašću župsku crkvu Sv. Križa i pripomagati za potrebe bogoslužja; isprositi molitvom i dobrim djelima od Svemogućega zdravlje duševno i tjelesno

⁸⁹ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 107.

⁹⁰ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 106.

⁹¹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 21.

⁹² N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 109-110.

⁹³ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 110.

⁹⁴ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 36-37; Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Sustipan*, u: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Sustipan> (10.7.2020.).

bogoljubnih Bratima; umnožavati i uzdržavati mir i bratsku ljubav; težiti dobrim življenjem i svetim djelima iskorjenuće svake opaćine i grijeha, napose psovku i kletvu; usaditi i učvrstiti u srcima Bratima i Sestrima i njihovih obitelji ljubav i strah Božji te nastojati u svakoj prigodi oko sve većeg uzvišenja svete matere Crkve; pomoći Bratime i Sestime u slučaju, kada koga snađe koja nevolja ili siromaštvo.”⁹⁵

Nije poznato koje su osobe osnovale prvu bratovštinu te koliko je ukupno bilo članova bratovštine od njezina osnutka 1439. godine do danas.⁹⁶ Iz matrikule znamo da broj članova nije smio biti veći od 32.⁹⁷ Važno je pripomenuti da je broj članova u početku bio ograničen, ali kako ćemo vidjeti s vremenom takva se odredba potpuno napušta. Sačuvana su samo dva imenika, jedan datira iz 1787.⁹⁸, drugi iz 1847. godine⁹⁹, koji danas bratimi zovu Oputa ili Vaketa¹⁰⁰. Radi se o pojas od teleće kože, dugom 5500 mm, širine oko 113-116 mm, na kojem bi se zapisivala imena i prezimena članova bratovštine. Uz imena i prezimena bratima stajale su na obje strane kožne vrpce s čvorićima.¹⁰¹ U imenicima su precizno bilježene obveze poput prisutnosti na procesijama, sprovodima, radnim obvezama na zemlji preminulih bratima. Odsutnost bi se plaćala novcem ili voskom, a kao krajnja posljedica bilo je izbacivanje iz Bratovštine. Ukoliko bi netko preminuo, vrpca bi se skroz izvlačila.¹⁰²

⁹⁵ Bratovština sv. Križa, *Pravilnik bratovštine sv. Križa u Splitu*, Split, Leonova tiskara, 1929, 1-2.

⁹⁶ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 38.

⁹⁷ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 37.

⁹⁸ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 108.

⁹⁹ Vidi: J. Kosanović, *Povijesna škrinja - baština na pergameni*, Slobodna Dalmacija, 2012., u: <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/povijesna-skrinja-bastina-na-pergameni-170455> (10.7.2020.).

¹⁰⁰ Vidi: J. Kosanović, *Povijesna škrinja - baština na pergameni*, Slobodna Dalmacija, 2012., u: <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/povijesna-skrinja-bastina-na-pergameni-170455> (10.7.2020.).

¹⁰¹ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 108.

¹⁰² Usp. J. Kosanović, *Povijesna škrinja - baština na pergameni*, Slobodna Dalmacija, 2012., u: <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/povijesna-skrinja-bastina-na-pergameni-170455> (10.7.2020.).

Slika 1. - Oputa ili Vaketa bratovštine sv. Križa iz arhiva Zavičajne zbirke Spalatina - GKMM Split

Prema popisu na oputi možemo iščitati kako su u bratovštinu bili upisani muškarci i žene te da je uz glavu obitelji obično bio upisan jedan ili dva člana, što se označavalo brojem - obično bi bio zapisan samo domaćin. Prema oputi iz 1787. upisano je 251 glava obitelji sa 194 člana što ukupno čini 445 članova. Broj članova iz 1847.¹⁰³ iznosio je ukupno 226.¹⁰⁴

Bratovština je poznata po tome što je u nekoliko navrata bila politički predstavnik i zaštitnik prava ugnjetavanih pučana, koji su bili obespravljani i pogrđnim imenima nazivani od plemstva i građana pučana. Također možemo istaknuti kako su bratimi doprinijeli u očuvanju hrvatskog jezika u Splitu upravo govoreći i pišući dokumente na hrvatskom, o čemu ćemo detaljnije u nastavku rada.

Važno je istaknuti kako je bratovština posebno sudjelovala u blagdanima svojega zaštitnika odnosno na blagdane Našašća sv. Križa i u novije vrijeme Uzvišenja sv. Križa, gdje bi se poslije održavalo zajedničko objedovanje.¹⁰⁵ Misa se govorila na crkvenoslavenskom jeziku [glagoljaška misa], dakle praktički to je pravo koje je bratovština uživala sve do reforme Drugog Vatikanskog koncila [1962.-1965.].¹⁰⁶

Početak 19. stoljeća kada Split pada pod francusku upravu, Bratovština gubi svaki ugled, dapače bila je pravno zaustavljena, ali ne realno raspuštena, a materijalno-financijska dobra su joj oduzeta. Po odlasku Francuza bratovština je opet uspostavljena. Druga austrijska uprava je bratovštinu 1884. nastojala ukinuti, no bratimi su uspješno izbjegnuli takvu sudbinu.¹⁰⁷

¹⁰³ J. Kosanović, *Povijesna škrinja - baština na pergameni*, Slobodna Dalmacija, 2012., u: <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/povijesna-skrinja-bastina-na-pergameni-170455> (10.7.2020.).

¹⁰⁴ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: *Čakavska rič*, 12 (1984.) 1-2, 108.

¹⁰⁵ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 13.

¹⁰⁶ Župni arhiv sv. Križa u Splitu (dalje ŽASK), Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, Split, 1923., nema paginacije.

¹⁰⁷ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

2.3. Ustroj bratovštine sv. Križa

Svaka bratovština da bi imala pravni status udruženja [bratovštine] morala je napisati temeljni dokument kojim se osniva udruženje i uređuju temeljni pravni odnosi. Taj temeljni pravni akt se nazivao statut ili matrikula, a ponegdje pronalazimo i naziv pravilnik. Matrikula ili pravilnik je pravni akt u kojem se uređuje naziv udruženja, područje i vrstu djelovanja; sadržava prava i dužnosti članova te određena specifična pravila koja se odnose na lokalne običaje ili strukovne poput komunalnih statuta, sastavu i osobitostima određene bratovštine.¹⁰⁸

Kao i kod ostalih udruženja, bratovština sv. Križa je također imala svoj temeljni osnivački dokument. Tako je Matrikula bratovštine sv. Križa napisana 1439. godine na latinskom jeziku, pisana na pergameni, te možemo pretpostaviti da je iste godine i potvrđena.¹⁰⁹ Matrikula je najstariji sačuvani dokument o bratovštinama u Splitu. Originalni dokument čuva se u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu.¹¹⁰ Na matrikuli pronalazimo lik razapetog Isusa na križu, a s lijeve i desne strane vidimo Blaženu Djevicu Mariju i sv. Ivana apostola, kojeg je naslikao i vjerojatno napisao splitski umjetnik Dujam Vučković.¹¹¹

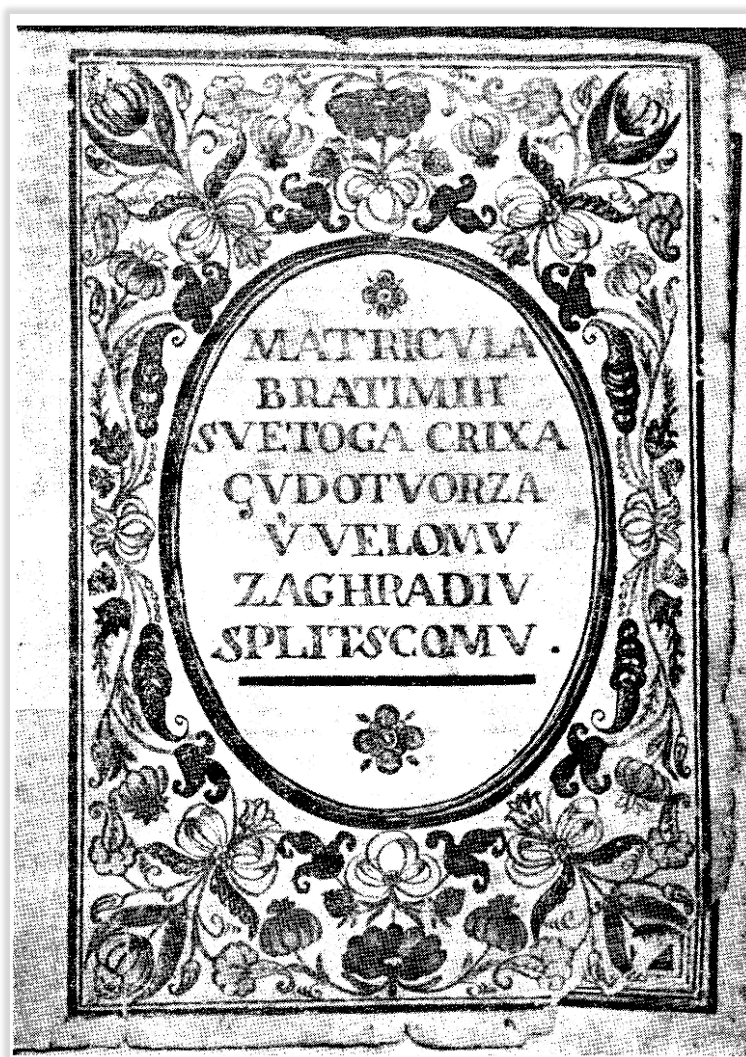
¹⁰⁸ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 157.

¹⁰⁹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 7.

¹¹⁰ Joško Belamarić, *The Painting of Dujam Vučković on the Constitution of the Confraternity of Holy Cross in Split (1439.)*, u: M. Jurković i P. Marković (ur.), *Scripta in honorem Igor Fisković. Zbornik povodom sedamdesetog rođendana*, Zagreb-Motovun, 2015, IRCLAMA i FFZG - Sveučilište u Zagrebu, 189.

¹¹¹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 7-8.; J. Belamarić, *The Painting of Dujam Vučković on the Constitution of the Confraternity of Holy Cross in Split (1439.)*, u: M. Jurković i P. Marković (ur.), *Scripta in honorem Igor Fisković*, 189.

Navedena matrikula sadržava svojevrсну preambulu u kojoj je naveden naziv bratovštine, mjesto i godina osnivanja. U daljnjem tekstu nalazimo 28. članaka ili kapitula u kojima su navedena glavna pravila bratovštine.¹¹² Navedeni dokument je tada vjerojatno imao i prijevod na hrvatskih jezik, međutim posjedujemo prijevod iz 17. stoljeća koji je napisan u duhu starohrvatskog pučkog govora i starog nereformiranoga pravopisa.¹¹³

Slika 3. Matrikula bratovštine sv. Križa iz 1709. godine
[fotografija N. Bezić-Božanić iz rada 'Četiri pravilnika bratovštine iz splitskog Velog Varoša' iz 1984. god.]

U nastavku iznosimo cjeloviti prijepis teksta, u obnovljenom pravopisu, matrikule bratovštine sv. Križa:

¹¹² A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 7-11.

¹¹³ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 7-11.

„U ime Gospodina Spasitelja Isukrsta našega Amen – Nakon porođenja Isukrsta Spasitelja našega – Tisuća i četiri sto i trideset i devet – Braščina od crikve svetoga Križa blizu mirih splitskih u Zagrađu postavljena. Hoteći činiti u miru i poslušnosti po običaju svete vire katoličanske brez pogibili duše njihove i želeći priti za spasti duše ove naredbe čine i naređuju i hoće

Prvi kapitul

Da broj bratimih naših ne pasaje trideset i dva.

Drugi kapitul

Tolikojer koji hoće ulisti u rečenu skulu da plati 22 solda.

Treći kapitul

Tolikojer kojega godir župana i suce oberemo, da mogu suditi meu sobom do pet libar, ako li se ne bi kuntenta koji, da bude izagnan iz bratije.

Četvrti kapitul

Ako bi ko sagrišio braći, da on ima platiti libru brez gracie.

Peti kapitul

Tolikojer koji godir od naše braće opsuje brata svoga ali drugoga od njegove kuće, oni koji bi bio uzrok, da ima platiti libru brez gracie.

Šesti kapitul

Tolikojer hoće i naređuju, da se imaju mise govoriti u sve velike svece, a to jest na Božić, na Vodokršće, na Duhe, na sve blagdane Dive Marije i na Sve Svete i na mrtvi dan i kako će bolje moći.

Sedmi kapitul

Tolikojer hoće, da svi imaju dohoditi na svete mise, razmi oni, koji ne bi radi velike potrebe mogli, iako bi tko ne doša na svete mise, da ima platiti za vosak libru s graciom.

Osmi kapitul

Tolikojer hoće i naređuju, da ako bi koji od naše braće umro oliti preminuo vanka Splita oli njegova vladanija oli u druge države, da imaju pojti doniti ga po moru sto milj a po suhu pedeset na spize od njegovih dobar, i ako bi kojim zapovidili od braće da pojdu a ne bi hteli pojti, da plate brez gracie 5 libara za vosak i da budu izagnani iz bratie.

Deveti kapitul

Tolikojer hoće i naređuju, da koji godi ne bi do išao sprovoditi brata svoga oli koga od kuće njegove, a budući ima zapoviđeno po gastaldu, da prez gracie ima platiti libricu voska, ako li ne bi plati, da ga izagna iz naše skule.

Deseti kapitul

Tolikojer ako tko ne dojde na koju potribu, koja je za skulu, i budući mu zapoviđeno, da njega imaju osuditi suci i župan po njihovoj conscienciji.

Jedandesti kapitul

Tolikojer da nijedan bratim nima pozvati brata svoga prid pravdu opienu brez licencie bratie i starešin od skule, ako li bi tko učinio protiva onomu i ne bi učinio kako mu narede starišine, da plati libar 5 za vosak.

Dvanadesti kapitul

Tolikojer hoće da se dva oficiala oberu na službu bratije i oni ki budu obrani, da po nijedan način nimaju refudati, ako bi koji nektio činiti svoj oficij, da plati libra 5 banki, i da bude izagnan iz naše skule i ne moći bude veće po nijedan način biti za bratima.

Trinadesti kapitul

Tolikojer hoće da nijedan od bratimi ni od kuće njihove nima kupiti nijednu stvar od drugoga brata ali drugoga od kuće njegove onoko kako se ne pristoji, i da nikor nima desvidati slugu ali službenicu brata svoga, da mu služi pod penu od librice voska prez gracie.

Četrnadesti kapitul

Tolikojer hoće da se nitkor nima primati u našu skulu za bratima, dokle nismo svi kuntenti o njemu, ako li inako bude. da se nima da naposon ne bude koji skanda braći od njega olivan čića njega.

Petnadesti kapitul

Tolikojer hoćijemo, ako bi koja dobra stvar naređena bila od starišine, da se ima obslužiti, i ako bi koji nehtio obslužiti, da plati 5 libar, ali da se ima izagnati is bratie, a to da se naša braščina utvardi u svih zapovidih svemogućega Gospodina Boga i s. Križa.

Šesnadesti kapitul

Tolikojer ako tko ne dojde na misu ali na skušćinu, da plati dvi bolance.

Sedamnadesti kapitul

I ako bi koji ostavio u smrti pet libar nagodišćie, da sfa bratia oni dan njegov imaju dojt u našu crikvu na misu, ka se reče za njegovu dušu i daržati sviće usgane u rukah, ako bi koji od braće ne bi došao, ne imajući koi velik inpendiment oliti potribu, da plati libricu voska prez grade.

Osamnadesti kapitul

I ako koji župan ne skodi sve duge da plati od sebe skuli.

Devetnadesti kapitul

I kada umre koji bratim, da bratimi ono godišće imaju obrizati i okopati njegove vinograde na spize od njegovih, i ako koji od braćie ne bi doša ali posla čovika na rabotu, da plati 5 libar prez gracie.

Dvadeseti kapitul

I ako bi koji bratim pitao u braćie pravdu oli pravicu ter drugi doša, koji neima u to činjenja, ali u onomu za ogovoriti ga ali braniti, da ima platiti prez gracie 2 libre.

Dvadeset i jedan kapitul

Jošće hoće i naređuju, da kada se činij napojnica, ko" napije i da kvartu pšenice onoga polja, da mu'se dadu četiri turte i svića, ako bi koji napio pšenice onoga polja a da vlahinje da mu se dadu tri turte, kada plati, a više kvarte na mučenić turtu a na dvl libre dvi turte.

22 kapl.

Jošće hoćemo i naređujemo, da kada se pravlja obid da župan neima dovesti nego samo dvoje čeljadi od kuće, a gastald jedno čeljade, koji pomagaju pripravljati; ako li bi koji učirio protivno onomu, da plati pet libar prez gracie.

23 od duga od obida

lako koji bratim ne bi platio za obid, da mu se ima ustaviti kruh do konta, a pać da mu se ima prodati i staviti na ime duga, ali ako li je dug od dva lita, da karan bude od braće, da ne more stati u skuli nikakor.

24

Naređujemo svi bratimi, da nijedan bratim ne more napiti manje od pet libar.

25

Tolikojer hoćemo i naređujemo, ako bi koji bratim govorio od izvan skupščine da plati 4.

26

Mi braća svi zajedno odlučismo, da kada bude skupščina da nima nikor dojt na skupščinu, nego jedno od kuće pod penu od librice voska prez gracie.

27

Mi braća zajedno balotasm o i bi balotano, da svaki bratim koji ne dojde na skupščinu da se sudi.

28

Mi bratimi učinismo kada primine koji naš bratim, da mu se da dvajset mis za dušu, kada se ne more najti po libru, da mu se daje od skule ča manjka.“¹¹⁴

Iznijeta matrikula je relativno kratka budući je bratovština bila vrlo malena što se dadne shvatiti iz ograničenog broja članova na samo 32. bratima. Nadalje saznajemo da je ulaznina iznosila 22 solda. Pronalazimo kako su bratimi propisivali novčane kazne u novcu ili vosku za npr. ako bi se tko ogriješio o braću, ako bi bratim psovao drugoga bratima, ako ne dođe na sv. misu ili pak ne traži kod sukoba pravdu pred starješinama. Posebno se strogo kažnjavalo ako neki bratim ne bi sudjelovao na određenom sprovodu koji mu nadređeni naredio. Kazna bi iznosila libricu voska ili čak isključenje te ukoliko ne bi preminulom bratimu došli obradili vinograd tekuće godine a pošalje koga drugoga.

Status žene u bratovštini u početnom razdoblju nije bio potpuno jasan. Ono što pouzdano znamo da je tek službeno od 1824. godine dozvoljeno primanje udovica u bratovštinu dok se ne preudaju, kada svoje mjesto prepuštaju nasljednicima preminuloga bratima. Godine 1827. žene plaćaju ulazninu te imaju pravo na crkveni sprovod kao i bratimi.¹¹⁵

¹¹⁴ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 8-11.

¹¹⁵ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 165.

Pravilnik Bratovštine iz 1929. godine određujući svrhu bratovštine spominje bratime i sestrima. Udovica bratima ostaje, članica, sestrima bratovštine. Ne plaća ulaznine niti je podložna službi. Bratimi i sestrima imaju jednaka prava na crkveni sprovod i podliježu istim kaznama ako ne nazoče sprovođenju preminulih bratima i procesijama. U slučaju raspusta bratovštine imovina bi se upotrebljavala za *pomoć i pokoj duša svih pokojnih Bratima i Sestrima, kao i za obveze, što ih je imala bratovština... te za pomaganje nevoljnih i siromašnih Bratima i Sestrima u času raspusta Bratovštine i njihovih muških potomaka*.¹¹⁶

Prva matrikula iz 1439. godine se zadržala u uporabi sve do 18. stoljeća. U tom podužem razdoblju pronalazimo izmjene iz 1561., 1661., 1662., 1703., 1704. godine gdje je bilo manjih dopuna i dodavanje novih kapitula. Važno je pripomenuti kako su svi dodaci bili pisani na hrvatskom jeziku.¹¹⁷ Nakon razdoblja nadopuna, članovi bratovštine odlučili su napraviti novu matrikulu 1709. vjerojatno potaknuti određenom zastarjelošću teksta i zakonskim uvjetima. Nova matrikula se zadržala u upotrebi sve do 1884. godine, kada je napravljena nova izmjena. Nastavno toj izmjeni dogodi se još jedna promjena 1899. i 1929. godine. Promjenom 1899. matrikula se započinje zvati 'pravilnik'.¹¹⁸

Za izdvojiti je matrikula iz 1884. i 1899. godine koju pobliže iznosi prava, dužnosti i obveze prema zajednici i crkvi. Tako se u bratovštinu može upisati samo osoba uzorita života. Članovi bi je izabirali demokratskim tajnim glasovanjem. Izbor se događao bacanjem kuglica u posebnu kutiju s dva pretinca označenim da ili ne - takav način glasovanja nazivao se još 'balotavanje' [kuglice su zvali balote]. Sve važnije odluke bilo je potrebno izglasati. U nekim situacijama zahtijevala se većina, u nekim jednoglasnost. Nakon glasovanja novi bratim bi bio primljen u bratovštinu. Bila mu je dužnost platiti ulazninu, upisninu i kupiti bijelu tuniku. Kao iz prethodnih pravilnika, religiozni karakter je najistaknutiji, ali ne smijemo zanemariti karitativni rad što čini okosnicu rada bratovštine. Tako iščitavajući pronalazimo npr. brigu bratima oko pogreba bratima i njegove obitelji; skupljanje hrane za nejačad umrlog bratima; brigu o pomoći u obrađivanju zemlje u slučaju bolesti ili smrti i slično. Jednako tako ako bi netko od bratima bio bolestan ili nije mogao sudjelovati na godišnjem zajedničkom objedu, bratimi su bili dužni njegov dio poslati kući.¹¹⁹

Neke od promjena u matrikuli se većinom odnosila na određene kaznene pojedinosti i obveze članova. Za istaknuti je promjena iz 1824. vezana za primanje žena u članstvo. Nadalje,

¹¹⁶ V. Pezelj, *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, 166.

¹¹⁷ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

¹¹⁸ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

¹¹⁹ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 108.

1831. dopuna se odnosi na svako rođenje djeteta bratima, da se mora zvoniti malim zvonom, a kad navrší 7. godina veliko zvono. Da bi se 1834. spriječila svađa sinova nekog bratima, uvodi se pravilo da najstariji sin nasljeđuje očevo mjesto.¹²⁰

Bratovština je bila ustrojena tako da su u početku na čelu udruženja bili župan i dva pomoćnika župana zvana 'gastalda', koji su zajednički upravljali bratovštinom. Pretpostavlja se da je postojala i služba rizničara.¹²¹ Važno je spomenuti kako koriste naziv 'župan' koja je u povijesnom smislu u razdoblju srednjeg vijeka označavala visokog dužnosnika koji se nalazio na čelu teritorijalno-organizacijskih jedinica u Hrvatskoj te je imao sudačku ulogu.¹²² U jednom razdoblju u matrikuli pronalazimo određena proširenja dužnosti izabranih članova uprave, gdje nalazimo župana, dvojicu sudaca koji rješavaju sporove među bratimima, dvojice zastupnika koji brane i zauzimaju se za interese bratovštine i dvojice gastalda koji izvršavaju odredbe uprave.¹²³ U kasnijem razdoblju nailazimo na službe velikog i malog suca, velikog i malog prokuratora, župana, četiri gastalda te vjerojatno i rizničara. Može se primijetiti da se broj službi drastično proširio i povećao.¹²⁴

U Bratovštini su uvijek postojale dvije uprave: stara koja počiva i nova koja upravlja. Narod ih je nazivao stara i nova bańka ili starješine. Važno je nadodati da su svi članovi uprave bili bivši župani. Svake godine bi se birao samo novi župan, koji onda automatski svaku drugu godinu napredovao po jednu čast više do Velikog suca i tada bi prestala njegova karijera unutar uprave. Financijski obračun se zaključivao godišnje svake godine 28. listopada., a to nazivaju 'činit banku'. Pri računanju znali su se služiti primitivnim načinom odnosno jednostavnim brojenjem bobovog zrnja.¹²⁵

2.4. Bratovština sv. Križa pred suvremenim izazovima

Pravni položaj bratovštine od osamostaljenja Republike Hrvatske 1990. godine postoji kao udruga građana. Bratovštine više nisu pod upravom crkvenih vlasti, iako unutar kanonskog zakona postoje određeni propisi. Prema posljednjem statutu iz 2015. godine, ponovno je vraćen naziv matrikula, prema zakonu je statut. Temeljni ciljevi su isključivo duhovnost, kultura i

¹²⁰ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 12-13.

¹²¹ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

¹²² Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Župan*, u: <https://hr.wikipedia.org/wiki/%C5%BDupan> (10.7.2020.).

¹²³ C. Fisković, *Dva pravilnika splitskih bratovština na hrvatskom jeziku*, u: *Čakavska rič*, 1 (1971.) 2, 122.

¹²⁴ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

¹²⁵ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

umjetnost, održavanje određenih običaja i tradicije pučkog pjevanja. Od ostalih ciljeva i djelatnosti su održavanje i popravak sakralnih objekata u župi sv. Križa u starim okvirima župe, pomaganje nevoljnima i siromašnima, održavanje imovine koja pripada bratovštini i godišnje održavanje večere 3. svibnja. Na dan Našašća sv. Križa te jednom godišnje bratimi dijele svojim članovima tradicionalni bratimski kruh-turtu. Prema statutu, načelno svaka osoba može postati članom, ali prednost imaju nasljednici preminuloga člana. Današnji broj članova iznosi 11 i zadržana je mjesečna članarina.¹²⁶ Među odredbe je uveden pojam počasnoga člana i ne koriste se više bratimske tunike. Bratovština ima svog predsjednika [velikog sudca], dopredsjednika [malog sudca] i tajnika [župana], koji čine upravu. Odluke se najčešće donose natpolovičnom većinom kao i nekada.¹²⁷

Bratovština većinu svoga djelovanja usmjerava na sudjelovanje u liturgijskim slavljinama i raznim blagdanima, i to na blagdan Blagovijesti, sv. Josipa, Cvjetnice, sv. Marka, Našašća sv. Križa, Tijelova i Tijelovske osmine, sv. Jere, sv. Roka; Uzvišenja sv. Križa, Svih svetih, Dušnog dana i prateće osmine, zatim na blagdan sv. Nikole, u devetnici Božiću, na prvoj Božićnoj ponoćki u crkvi Gospe od Betlema na Marjanu te na Staru godinu kada pjevaju zahvalni *Te Deum*. Na sve navedene blagdane članovi bratovštine pjevaju kod svih sv. Misa i pobožnosti.¹²⁸

Osim navedenog, jednom godišnje bratimi organiziraju večeru na dan Našašća sv. Križa. Tom prigodom se kuha tradicionalni bratimski objed. Bratovština tradicionalno sudjeluje i u procesiji za blagdan Sv. Dujma. Važno je još pripomenuti kako godišnje sudjeluju i u kulturnoj manifestaciji *Puče Moj*, odnosno na smotri korizmenih pučkih napjeva južne Hrvatske koja se organizira na Veliki ponedjeljak u konkatedralnoj župi sv. Petra u Splitu.¹²⁹

¹²⁶ Toni Kulić, *Crkveno pučko pjevanje u župi svetoga Križa - Veli Varoš*, (diplomski rad, Katoličko-bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2016.), 18.

¹²⁷ Registar udruga Republike Hrvatske, *Bratovština sv. Križa - Veli Varoš - Statut.*, Ministarstvo uprave Republike Hrvatske, u: <https://bit.ly/2ANQInl> (10.07.2020.).

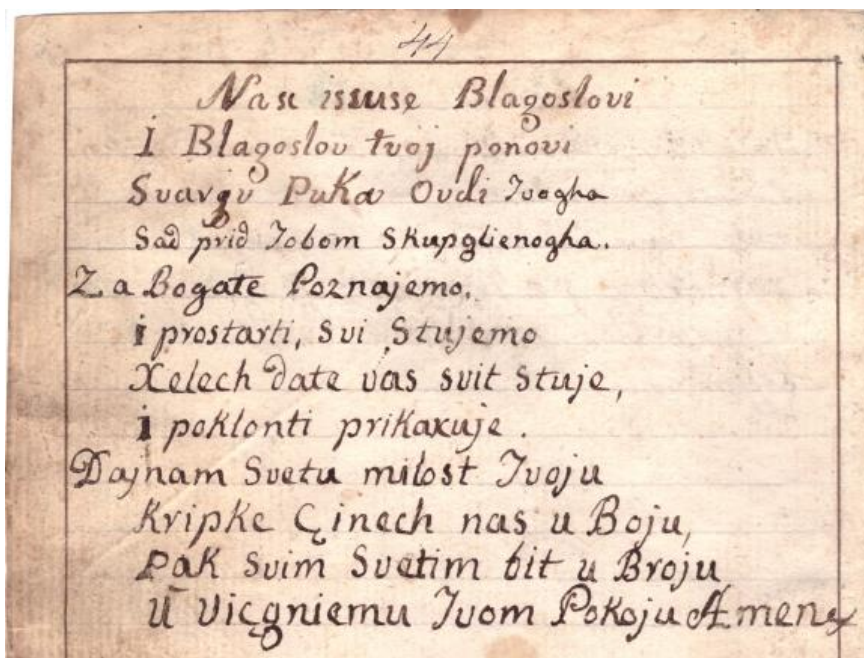
¹²⁸ Registar udruga Republike Hrvatske, *Bratovština sv. Križa - Veli Varoš - Statut.*, Ministarstvo uprave Republike Hrvatske, u: <https://bit.ly/2ANQInl> (10.07.2020.).

¹²⁹ *Puče moj - koncert pučkih korizmenih napjeva*, Informativna katolička agencija, Split, 2015., u: <https://ika.hkm.hr/novosti/puce-moj-koncert-puckih-korizmenih-napjeva/> (10.7.2020.).

3. RELIGIOZNA, KULTURNA I DRUŠTVENA ULOGA BRATOVŠTINE

3.1. Tradicija glagoljaškog pučkog pjevanja

Glagoljaško pučko pjevanje označava crkveno pjevanje svećenika i laika [solista i skupina] koje je u početku proizišlo iz crkvenoga pjevanja na staroslavenskome jeziku i već u srednjem vijeku uključivalo je pjevanje na živom hrvatskom jeziku. U užem smislu to je pjevanje svećenika glagoljaša koji se služe tekstovima na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije pisana glagoljicom, a u širem smislu to je pučko liturgijsko i paraliturgijsko pjevanje, u kojem pored svećenika i pojedinih darovitijih pjevača laika sudjeluju također i prisutni vjernici.¹³⁰

Slika 4. Ulomak pjesme 'Naš Isuse Blagoslovi'
iz arhiva župe sv. Križa u Splitu

Termin 'glagoljaško pjevanje' obično označava ono pučko pjevanje [kolektivno i pojedinačno] koje je proizašlo iz liturgijskog pjevanja na staroslavenskom jeziku i crkvenoslavenskom hrvatske redakcije. Pjevanje se postupno oblikovalo u liturgijsko pjevanje zapadnog obreda na živom hrvatskom jeziku. U napjevima osjećamo elemente gregorijanskog korala i bizantskog pjevanja te određene karakteristike svjetovnog vokalnog glazbenog folkloru onih geografskih područja na kojima se razvijalo. Pojedini muzikolozi označavali su to pjevanje

¹³⁰ Tradicionalna misa. Glagoljaško pjevanje, 2014., u: <https://tradicionalnamisa.com/glagoljasko-pjevanje/> (10.7.2020.).

prema crkvenoslavenskom tekstu glagoljaških liturgijskih knjiga poput 'staroslavenskog koral'. Uobičajeno je da ovaj način pjevanja pronalazimo većinom u hrvatskim krajevima od Istre, Hrvatskoga primorja, Like i sjevernojadranskih otoka do kraja južne Dalmacije.¹³¹

Bratovština sv. Križa baštini bogatu tradiciju glagoljaškog pučkog pjevanja, koje se prenosi već stoljećima s uha na uho, budući da je pismenost u ono vrijeme bila većinom vrlo niska pogotovo kod težaka i ribara. Naknadno u vrlo kasnom razdoblju neki napjevi bivaju tekstualizirani. Možemo napomenuti kako je bratovština jedna od rijetkih koja je spasila veliki dio napjeva od zaborava. Svećenik don Niko Kalogjera svjedoči da se od starine u splitskim varoškim crkvama njegovalo pučko pjevanje, a pjevače su nazivali 'pivačima'. U to vrijeme u katedralnoj crkvi u liturgiji koristio se isključivo latinski jezik, dok u splitskom predgrađu pjevalo se na domaćem 'slovinskom' jeziku.¹³²

Dalmatinski melos osjeća se gotovo u svim napjevima, a nisu zanemarivi ni tragovi gregorijanskih napjeva. Pjevači nisu imali formalnu glazbenu izobrazbu i pjevali bi po osjećaju, onako kako su stariji bratimi prenosili mlađim članovima. U staro doba pjevalo se sve napamet, sve do prije nekoliko desetljeća kada se započinju koristiti pisani tekstovi, dok su stari tekstovi bili pisani na starom govornom hrvatskom jeziku zvanim šćavet. U današnje vrijeme svi članovi bratovštine su ujedno i pučki pjevači u župi sv. Križa. Pučko pjevanje se malo zapustilo nakon Drugog vatikanskog sabora. Ipak, nakon određenog vremena negdje osamdesetih godina dvadesetog stoljeća ponovno se oživljava pučko pjevanje u Velom Varošu.¹³³

Bratovština pjeva većinom za vrijeme svojih zaštitnika, odnosno svetkovine Našašća sv. Križa te u novije doba za blagdan Uzvišenja sv. Križa. Od ostalih liturgijskih blagdana ili pobožnosti možemo istaknuti blagdan Tijelova, tijelovsku procesiju i tijelovsku osminu. Od pjevačkog repertoara možemo izdvojiti pjesme *Naš Isuse, blagoslovi, Pismu novu svi pivajmo, Tebe, Boga, hvalimo*, antifone *Dica žudinska*, himan *Slava ti, hvala, čast, Plač matere Isusove, Uzveličaj, Barjak kraljev, Odrišenje za mrtve, Prosti moj Bože, Bilig kralja od nebesi, O biči priljuti, Puče moj, Častimo te križu sveti, Dan od gnjeva, Oslobodi mene, Gospodine* i ostale.¹³⁴

¹³¹ Tradicionalna misa. Glagoljaško pjevanje, 2014., u: <https://tradicionalnamisa.com/glagoljaško-pjevanje/> (10.7.2020.).

¹³² T. Kulić, *Crkveno pučko pjevanje u župi svetoga Križa - Veli Varoš*, diplomski rad, 9.

¹³³ T. Kulić, *Crkveno pučko pjevanje u župi svetoga Križa - Veli Varoš*, diplomski rad, 10-11.

¹³⁴ T. Kulić, *Crkveno pučko pjevanje u župi svetoga Križa - Veli Varoš*, diplomski rad, 11-16.

3.2. Doprinos bratovštine u očuvanju hrvatskoga jezika

Bratovština sv. Križa je svojim djelovanjem i primjerom doprinijela u očuvanju hrvatskog narodnog jezika, odnosno u širem smislu i identiteta. Budući da nam je poznato kako su područja Dalmacije i Splita bile pod različitim upravama počevši od Mletačke republike, pa preko Francuskog upravljanja u doba Napoleona i u kasnijim vremenima austro-ugarske uprave. Razne izmjene vlasti imalo je za posljedicu utjecaj određenih pretenzija koje su izravno ili neizravno nametale svoj jezik kao služeni, dok u nekim stvarima taj utjecaj je destruktivno djelovao na hrvatski identitet. Usprkos različitim političkim pretenzijama splitski puk se čvrsto opirao takvim napadima. Tako pronalazimo pojedine događaje i u bratovštini sv. Križa u kojima možemo prepoznati taj domoljubni otpor i čvrsti napor očuvanju vlastitoga identiteta i jezika.

Dakle u razdoblju pod Mletačkom upravom pronalazimo jedan dokument, dopis-memorandum kojim bratovština sv. Križa 1683. godine moli splitskog nadbiskupa Stjepana Cosmija da održi propovijed u crkvi sv. Dujma budući da je crkva sv. Križa malena i to na ilirskom [hrvatskom] jeziku ovim riječima: *come fu di antico, le solite prediche da farsi in Illirico* [hrv. kao što je to bilo u stara vremena, uobičajene propovijedi koje su se vršile na ilirskom].¹³⁵ Ovdje vidimo da je bratovština od svoga osnutka čvrsto zadržala narodni 'ilirski', odnosno hrvatski karakter. Nadalje, pronalazimo u jednom dopisu bratovštine. nadbiskupu Stjepanu Cupilliu u kojem stoji *naziv Confraternità ilirica di Santa Croce del Borgo Grande di Spalato*.¹³⁶

Nakon što je Austrija preuzela vlast nad Dalmacijom prilike su se započele mijenjati. Narodnost je bila ugrožena, a jezik potiskivan sve više. Želja za sjedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom nakon pada Venecije bivala je ugušena od novih vlasti. Austrija je nastojala svom silom talijanizirati pučanstvo u Dalmaciji. U tome su joj potpomagali domaći ljudi koji su svojim vezama, ugledom, utjecajem i snagom svoje riječi obmanjivali splitski puk i ovaj ih je kao začaran neko vrijeme slijedio. Tako je zabilježeno da su se neki nenarodni ljudi uvukli u samu bratovštinu sv. Križa, da bi vršili svoj protunarodni rad.¹³⁷ U tu skupinu može se u kasnijem vremenu svrstati i gradonačelnika J. Bajamontija.¹³⁸

Usprkos svemu, središte Velog Varoša - Stagnja - nije uglavnom nikada podlegla tom utjecaju. Stagnjari su ostali neustrašivi Hrvati. Za hrvatstvo su se borili ustrajno i čvrsto te

¹³⁵ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

¹³⁶ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije; Nadbiskupski arhiv u Splitu, *Split - Veli Varoš: Bratovština sv. Križa 1883.-1886.*, sig. 51.2.15., dopis br. 2975 od 25.11.1884.

¹³⁷ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 38.

¹³⁸ A. Belas, *Duša splitskoga Varošanina u svojim izražajima u prošlosti*, Split, 1940., 39.

otvarali ljudima oči da progledaju gdje to sve vodi. I kada se vodila najljuća i najgorčena borba protiv hrvatskih aspiracija i narodnog jezika, Varošanin se nije sramio niti je prezirao svoj hrvatski jezik niti se odricao svog jezika. Tako bilježimo da se od 1801. godine većina zapisnika bratovštine sv. Križa vodi na hrvatskom. I kada je bio iz grada 'istjeran' hrvatski jezik, kada je grad pokrivala tama u koju je zalutao i odijelio se od svoga naroda, puk je njegovao svoj jezik i njime se služio u govoru i pismu, kako u prošlosti tako i o danas.¹³⁹ No, treba svakako naglasiti da nisu samo bratimi iz predgrađa doprinijeli očuvanju jezika, već i oni koji su živjeli u gradskom središtu i u blizini prometne pomorske luke.¹⁴⁰

3.3. Bratovština kao zaštitnik i predstavnik naroda

Burna politička vremena, razne uprave nad Splitom, razne težnje u Splitu često su dovodili do verbalnog sukoba između plemstva i obespravljenih pučana. Veliki dio pučanstva nalazio se izvan gradskih zidina i činio većinu grada, gdje su pučani bili najbrojniji i s druge strane bili su napušteni bez ikakvih prava. Sukob sa plemstvom bio je neizbježan. Verbalne borbe su dovele u 17. stoljeću do znatnih promjena u korist pučana, nakon čega dobivaju razne privilegije kao i građanstvo. U to vrijeme plemići su sebe nazivali *communità*, dok se pučani i građanstvo prozivaju kao *università dei cittadini e popolo*. Građanstvo i pučani su držali svoje skupštine, kojima je presjedao knez-kapetan grada. Taj zbor 'građana' nazivao se *spettabile università dei cittadini e popolo*. Na skupštini građana i pučana birali su se prokurator i predstavnici staleža i niži službenici. Jednostavno je pretpostaviti što se događalo. Pučane se slabo što pitalo. Građani su praktički sve vodili, bili su 'povlašteniji' zbog toga što su bili ekonomski i kulturno jači, osobito trgovci koji su čak tražili i plemićki status.¹⁴¹

'Mali puk' kako su pučani sebe nazivali ostaje osamljen, bez ičije pomoći i prepušten na nemilost drugih staleža koji su često puta iskorištavali i izrabljivali. Usprkos svemu, pučani čiji je najveći dio živio u Velikom Zagrađu, današnjem Varošu, snalazili su se tako priključujući se bratovštinama ne bi li preko njih ostvarili pozitivne pomake u svojim osnovnim građanskim pravima koja su im bila uskraćena. Tako bratovština sv. Križa zauzima svoju poziciju socijalne

¹³⁹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 39.

¹⁴⁰ C. Fisković, *Dva pravilnika splitskih bratovština na hrvatskom jeziku*, u: Čakavska rič, 1 (1971.) 2, 117.

¹⁴¹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 21-23.; G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1323-1328.

i građansko-političke ustanove, odnosno, postaje predstavnik puka.¹⁴² U nastavku ćemo iznijeti nekoliko slučajeva u kojima je bratovština odigrala ključnu ulogu.¹⁴³

Među događajima pronalazimo kako je bratovština ojačana brojem bratima, osokoljena i osnažena zajedništvom, privrženošću i odanošću istupala u ime puka i zauzimala se za njegova prava i interese pred svima bez straha. Poslije smrti župnika don Mihovila Karstulovića (1744.), nadbiskup Kačić je nastojao nagovoriti Varošane da se obvežu na jedan godišnji doprinos za održavanje župnika. Bratovština nije htjela čuti za to, jer župljani nisu bili u stanju preuzeti takvu obvezu. Uz navedeno bratovština je trebala plaćati najam za crkveno tlo, kao i razne pristojbe prvostolnom kaptolu (npr. krštenje, vjenčanje i sprovod). Zbog toga je poslala u nadbiskupsku kuriju svoga predstavnika Mladena Matošića da, izloživši sve to, u njezino ime zamoli nadbiskupa da puku ne nameće nove terete i da imenuje župnika jer su težaci i ribari bili u veoma slaboj ekonomskoj situaciji.¹⁴⁴

Nadbiskup Kačić koji je vodio brigu o župnikovom materijalnom stanju, upravio je 7. travnja 1744. molbu gradskom kapetanu da sazove starješine obitelji te da ih nagovori na doprinos za održavanje župnika i njegova kapelana. Gradski kapetan Ivan Paskvaligo je nadbiskupu odgovorio da će udovoljiti njegovoj zamolbi. Međutim, nakon održanog sastanka gradski kapetan priopćuje nadbiskupu da su glavari predgrađa, odnosno bratovština, podastri u prijepisu pismo generalnog providura Gnade Kavalija iz 1739. u kojem stoji da samo državna vlast može nametati nove terete i nadbiskupu govori da im imenuje župnika. Iz navedenoga možemo zaključiti da je bratovština tražila pomoć i zaštitu kod generalnog providura u ime puka kojeg su predstavljali.¹⁴⁵

Nadalje, bratovština je od vlasti zatražila da pučani budu izdvojeni i priznati kao poseban stalež s vlastitim službenim predstavnicima. U toj namjeri bratovština zatraži 1749. godine od gradskog kneza-kapetana dozvolu sazvati skupštinu puka kako bi izabrali svoje opunomoćenike. Knez-kapetan je iste godine dozvolio da se održi skupština u samostanu sv. Frane na Obali uz sudjelovanje gradskih predstavnika, čime su pučani priznati kao posebni stalež i time ovlašteni da samostalno biraju svoje predstavnike pored drugih staleža.¹⁴⁶

U povijesnim zapisima pronalazimo slučaj kada bratovština 1754. traži od generalnog providura Grimania da zabrani upotrebu vojske, pandura ili serežana u svrhu utjerivanja

¹⁴² ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

¹⁴³ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 21; G. Novak, *Povijest Splita III.*, 1325.

¹⁴⁴ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 23.

¹⁴⁵ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 23-24.

¹⁴⁶ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 23-24.

dugova.¹⁴⁷ Providur je 29. srpnja 1754. uputio odgovor da se zabranjuje “pod prijetnjom gubitka polovine vjeresije upotrebljavanje pješadije ili konjice za utjerivanje dugova.”¹⁴⁸

Nakon što je Austrija zaposjela Dalmaciju duhovi su se stišali u nadi da će želje naroda biti ispunjene. No, splitski narod nije zanemario svoje vlastite interese. Takvu želju puka je shvatila Bratovština sv. Križa i tako zajednički s Bratovštinom sv. Petra požurila ispuniti svoju namjeru. U srpnju 1798. zatražiše te dvije bratovštine od dvorske komisije da ih prizna predstavnicima splitskoga puka, da mogu raditi u ime puka i za puk. Austrijske vlasti iste godine udovoljavaju njihovoj molbi i priznaju ih predstavnicima puka kako bi pred vlašću mogli zastupati puka, uz uvjet da u njima vladaju red i mir te da su pod nadzorom lokalne vlasti.¹⁴⁹

Bratovštinama sv. Križa i sv. Petra tom prigodom bijaše dopušteno izabrati dvoje predstavnika u gradskoj upravi. To pravo im je dokinuto 8. svibnja 1802. godine kada je dvorska komisija pozvala izravno puk da joj pošalje svoje molbe preko gradskih i pučkih prokuratora. Zbog tog razloga su bratovštine Sv. Križa i Petra htjele sazvati opću skupštinu, što im je vlada zabranila.¹⁵⁰

Splitski puk pritiskali su teški tereti pod kojima je bilo teško disati. Nalazio se u slabom ekonomskom stanju i praktički je živio u siromaštvu i bijedi, izrabljivan sa svih strana. Bilo je potrebno oduprijeti se tome i učiniti neku promjenu. Tada bratovštine sv. Križa i sv. Petra sakupiše 1803. sve žalbe puka, pa ih u jednoj predavci upute dvorskoj komisiji u Zadru. U tom dopisu predavci traže: “da se uredi sudstvo da se smanji danguba težaka i zanatlija, koja je od velike štete poljodjelstvu i zanatstvu; da se ukinu sudbene pristojbe, koje ne odgovaraju siromašnom stanju većine stanovništva; da se utvrde umjerene pristojbe odvjetnicima; da se stane na kraj štetnoj razuzdanosti preprodavača, koji dave siromahe, jer ne mogu ništa da kupe od vlasnika prodavača, nego su prisiljeni da kupuju iz druge ili treće ruke; da se zabrani zakupnicima žita, da se pojave na javnom trgu prije nego se siromašni slojevi ne opskrbe, kako je to bilo pod mletačkom vladavinom; da se udare umjerene cijene živežnim namirnicama; da se sve vrste živežnih namirnica, koje se donose izvana, moraju kroz tri dana javno prodavati, a da ne smije to trgovac kupiti, kako je to bilo i u prijašnja vremena; da se zabrani mesarima, da podižu cijene mesu, koje bi morale biti niže nego u drugim gradovima; da starješine predgrađa nadziru giusticiere [komesari za prehranu], da se uzmogne uspostaviti red; da se ukinu nameti kao regal i drugo; da se plaća liječnik i učitelj u predgrađima iz gradske blagajne; da se osobni

¹⁴⁷ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 26.

¹⁴⁸ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 26.

¹⁴⁹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 30.

¹⁵⁰ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije; A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 31.

rad kao rad na putevima, vršenju straže itd., pa prenosi na životinjama i prevozi na lađama porazdjeli jednako; da se ukine nejednakost, jer ima mnogo plemića Poljičana i ostalih privilegiranih osoba u predgrađima, koje nisu podvrgnute općem radu u ime njihovih povlastica; da ne budu tome podvrgnuti samo težaci nego i zanatlije, trgovci, a osobito stranci, Bošnjaci, Otočani, Zagorci pa i javni nosači, koji se svakodnevno nastanjuju ovdje u velikom broju, uživaju sve blagodati starih stanovnika, a da nisu obvezani na javni rad, te provode besposlen život na štetu općih interesa; da puk u predgrađima, koji ima svoje starješine, ne ovisi od gradskoga prokuratora; da puk može održavati skupštine; da se dozvoli izvoz životnih namirnica istom onda, kada se podmire potrebe stanovništva; da se dozvoli pasti volove orače na prsobranima zidina, kako je to bilo dozvoljeno u mletačko doba; da se oprostite siromasima dugovi u ime nasljednih dača [sezonske kuće], koje nisu mogli platiti zbog siromaštva, da lokalne vlasti uznastoje, da se iskorijeni psost, a krivci da se zaslužno kazne; da se težaci ne smiju otjerati sa svoje zemlje bez krivnje i da imaju prednost pri kupnji zemlje, kada bi je vlasnik htio prodati.”¹⁵¹

Vidimo da izneseni zahtjevi pokazuju o kakvim se problemima radilo u tom razdoblju. Može se reći da je splitski puk ustao protiv izrabljivanja i nejednakosti tražeći jednakost, ravnopravnost i socijalnu pravdu, ali ne samo za sebe težaka/ribara nego također za obrtnike te za siromašne slojeve društva.¹⁵² Austrijske vlasti na tu predstavku odgovaraju dana 11. srpnja 1803. i obećaju da će nešto popraviti, dok su ih za brojne zahtjeve uputili na lokalnu vlast.¹⁵³

Nakon kratke francuske vladavine (1805. - 1813.) opet se Austrija povratila u Dalmaciju u kojoj je nastavila istu politiku kao i prije te ponovno uvela od Francuza ukinutu desetinu. Zbog toga je puk u Splitu postao silno nezadovoljan takvom odlukom. Potaknuti nastalim nezadovoljstvom, bratovštine sv. Križa i sv. Petra zajednički pokušaju nešto učiniti. Tako su u siječnju 1814. godine uputili predstavku generalu Tomašiću, privremenom namjesniku u Zadru.¹⁵⁴ U predstavi stoji: “Materijalno je stanje splitskoga težaka veoma teško. Nameti kao carina, potrošarina, kućarina, glavarina itd. tište, a desetina ga koja je opet uvedena, pritiska, da ne može ni odahnuti. Putevi se grade krvavim žuljevima težaka, koji uslijed pomanjkanja prehrane gube svoje živote. Materijalni i osobni kuluk zadadoše zadnji udarac težaku. Taj je toliko povećan, da nema obitelji, koja nije gotovo svaki dan na radu. Službu u građanskoj straži vrše najpotrebitiji i poljoprivredi i zanatu, dok nesposobni plaćaju godišnju odštetu u novcu.

¹⁵¹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 31-32.

¹⁵² A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 32.

¹⁵³ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 31-32.

¹⁵⁴ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 33-34.

Sretni bi bili, kada bi Vaše čovjekoljublje i pravednost ukinula sva ta posredna i neposredna podavanja, koja je nesretnoj Dalmaciji Francuska nametnula... Težaci četiriju splitskih predgrađa, zastupani od potpisanih starešina, koji se bave samo zemljoradnjom, videći da će nova uvedena desetina uništiti težake, mole da se ta ukine.”¹⁵⁵ Predmetnu predstavku potpisali su Ante Periša, župan Bratovštine sv. Križa, Ante Matošić, sudac, i Vicko Roje, prokurator, a od Bratovštine sv. Petra: Bartul Trumbić, župan i Mate Roje.¹⁵⁶

Zbog nemira puka mnogo je pučana odvedeno u zatvor, te su svi glavari bratovština bili svrgnuti sa svoje časti.¹⁵⁷ Ubrzo kada je popis desetine bio dovršen, svi su zatvorenici bili pušteni na slobodu 'da se zna da vlada ne traži ništa drugo nego poslušnost i odanost'. Poslije te godine Bratovština sv. Križa je prestala igrati ulogu zaštitnika i predstavnika varoškog puka.¹⁵⁸

Zaključno možemo vidjeti kako se je bratovština u mnogim prigodama predstavljala kao zakoniti posrednik između vlasti i stanovnika Zagrađa odnosno Varoša. Vidimo da je često znala doći u sukob s raznim upravama poput mletačke, a osobito pred francuskom i austrijskom vlasti za korist pučanstva. Pučani su preko svoje bratovštine izražavali svoje probleme i želje, dok se bratovština borila za njihova prava i pravo da budu zastupljeni u javnoj upravi, što nije uvijek bilo lako postići.

3.4. Tradicijski običaji Bratovštine sv. Križa

Bratovština sv. Križa je kao i svaka druga bratovština imala svoje tradicijske običaje, koji su se u prošlosti mijenjali. Neki su potpuno zaboravljeni, a neki su uvedeni. Starinski običaj zvan *Turta*, zadržan sve do današnjeg dana, predstavlja posebno oblikovan okrugli pšenični kruh od komorača s istaknutim rogovima, kojeg bratovština dijeli svojim pokroviteljima, članovima i prijateljima uoči svetkovine Svih Svetih. O tom običaju pronalazimo spomen 1819. godine u zapisu bratima Marina Bonačića.¹⁵⁹ Za pretpostaviti je da navedeni običaj potječe iz starijeg vremena.

Drugi običaj bratovštine je tradicionalni zajednički objed, što zapravo predstavlja praksu prve crkvene zajednice. Posebnost ovog običaja je u zajedničkom okupljanju i objedovanju. U

¹⁵⁵ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 34.

¹⁵⁶ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 34.

¹⁵⁷ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

¹⁵⁸ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 34-35.

¹⁵⁹ Usp. R. Vidović, *Nekoliko splitskih čakavskih zapisa iz arhiva bratimšćine sv. Križa u Splitu*, u: Čakavska rič, 13 (1985.) 2, 11.

staro doba objed bi se upriličio uoči godišnjeg velikog sastanka bratima. Ukoliko koji bratim ne bi došao na 'obid', tj. objed zdjela sa hranom bi mu se trebala poslati. Ukoliko bratim ne bi platio potrebnu članarinu nije smio doći na objed te bi se taj objed prodao nekome. Na godišnjem sastanku gdje bi se skupili svi upisani bratimi bi se pred svima iznosilo stanje bratovštine.¹⁶⁰

U današnje vrijeme godišnji objed održava se povodom župne svetkovine i zaštitnika bratovštine na dan Našašća sv. Križa 3. svibnja. Po starom običaju, prema predaji ovom prigodom kuha se tradicionalno varivo 'janjetina s kostima i bižima' [janjeće meso sa zelenim graškom]. Tom prigodom prisustvuju bratimi, pozvani gosti i svećenici koncelebranti, po nekom običaju samo muškarci, te se tom prigodom zna i zapijevati splitske pučke šansone. Na samom početku župnik predvodi blagoslovnu molitvu nad jelom. Među novije običaje možemo nadodati zajednički objed u Eremitaži Sv. Cirijaka pokraj crkvice sv. Jere [Jeronima] na Marjanu, gdje se tom prigodom jede pečeno janjeće meso. Od ostalih običaja možemo spomenuti običajni blagoslov splitskog polja iz crkvice Gospe od Betlema [Betlehema] na dan sv. Marka, 25. travnja.¹⁶¹

¹⁶⁰ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 120.

¹⁶¹ N. Bezić-Božanić, *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: Čakavska rič, 12 (1984.) 1-2, 121.

4. IZ POVIJESTI BRATOVŠTINE SV. KRIŽA

4.1. Predaja o čudotvornom sv. Križu i njegovom štovanju

Tradicijska predaja o čudotvornom sv. križu čini glavnu okosnicu bratovštine i župe čije je ime preuzeto kao zaštitnik. Prema predajama bratovštine o štovanju Kristovog križa seže u same početke osnutka bratovština sv. Križa 1439. godine. Usmena predaja nam prenosi da je slikani križ uslijed nevremena nakon brodoloma dopluta do splitske obale, na područje Matejuške.¹⁶²

Slika 5. Prikaz sv. Križ u Velom Varošu - foto Zoran Alajbeg

¹⁶² A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 43; C. Fisković, *Dva pravilnika splitskih bratovština na hrvatskom jeziku*, u: *Čakavska rič*, 1 (1971.) 2, 11.

Uz prvu predaju postoji i druga, malo proširenija, prema kojoj je oslikani drveni križ u stara vremena, prije 1439., doplovio na jednoj lađi koja se postupno približavala obali i tonula. Brod je uspio pristati uz obalu Solûrata, u blizini Matejuške. Predaja prenosi kako je taj drveni križ pronađen uz zid ispod tvrđave, okrenut prema Velom Varošu. U toj prigodi dvojica vojnika su igrali su balote ili plope¹⁶³. Jedan je zazivao đavla a drugi Boga te je na kraju događaja onaj koji je zazivao Boga u srdžbi probio bajunetom ili nožem križ iz kojeg je potekla krv. Mjesto na kojem je potekla krv posebno je označeno. Nakon navedenog događaja, svećenici su uzeli križ i odnijeli su ga u katedralu. No, križ se dan poslije na neobjašnjiv način vratio na isto gdje su ga pronašli. Potom su ga Varošani odnijeli u obližnju crkvicu sv. Martina.¹⁶⁴

U izvještaju pohoda splitskog nadbiskupa Ivana Garanjina iz 1766. godine nalazi se podatak koji spominje ostatke bodeža: U izvještaju stoji: "...čudotvorno raspelo naslikano na drvu s ponešto uzdignutom glavom i ranom na bedru u kojoj je i komad slomljena bodeža..." Prilikom restauracije pronađen je željezni šiljak na istom mjestu. Pola stoljeća ranije pronalazimo događaj sličan drugoj predaji u pjesmi Jerolima Kavanjina.¹⁶⁵

Navedeno slikano raspelo prikazuje sliku živog Krista. Ima jasne oznake bizantinskog i romaničkog stila iz 15. stoljeća, ali pretpostavlja se da vjerojatno potječe iz prve polovice 13. stoljeća.¹⁶⁶ Na raspelu pronalazimo druge evanđeoske likove sv. Ivana apostola, Blažene Marije Bogorodice i Arkandela. Važno je još nadodati kako je ispod postavljene krune iz 16. st. pronađen vjerojatno prvi urezani natpis na hrvatskom jeziku iz tog vremena.¹⁶⁷ Originalni čudotvorni križ danas se nalazi u crkvi sv. Križa, u središnjoj lađi na zidu glavnog oltara baroknog stila.

Kolika je važnost ovog križa govori nam povijest njegovog štovanja i običaji koji su usporedno nastajali. Tako doznajemo da su stanovnici Varoša u svakoj prigodi zazivali sv. križ i činili mnogobrojne zavjete, osobito za bolesnike i djecu. Nadalje pronalazimo običaj u kojem bi prije polaska u vojsku župnik sastrugao ili odlomio komadić drveta križa, te bi majke taj komadić zašile u odjeću kao moćnik. Zaručnice bi se zavjetovale da će svaki dan doći moliti za momka. Kad bi se vojnik vratio sa službovanja, dolazili bi zahvaliti sv. križu što je im je sačuvao život, a varoški pomorci bi nakon dolaska nosili dar sv. križu u obliku soli, dok bi ostali mještani donosili ulje, vino i žito.¹⁶⁸

¹⁶³ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 44.

¹⁶⁴ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije; C. Fisković, *Romaničko raspelo iz crkve sv. Križa u Splitu*, u: Peristil, 12-13 (1969.) 1, 11.

¹⁶⁵ C. Fisković, *Romaničko raspelo iz crkve sv. Križa u Splitu*, u: Peristil, 12-13 (1969.) 1, 11-12.

¹⁶⁶ C. Fisković, *Romaničko raspelo iz crkve sv. Križa u Splitu*, u: Peristil, 12-13 (1969.) 1, 5-7.

¹⁶⁷ C. Fisković, *Romaničko raspelo iz crkve sv. Križa u Splitu*, u: Peristil, 12-13 (1969.) 1, 9-10.

¹⁶⁸ ŽASK, Niko Kalogera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

Svake godine na dan svetkovine Našašća sv. Križa 3. svibnja, Varoš bi svečano slavio svog zaštitnika. Tako nam župnik don Nikola Kalogjera opisuje “veliko veselje u cijelom Varošu. Zvona od navečerja neprekidno slave, mužari pucaju, svijetli baloni vise, sva je ulica okićena. Plokata Sv. Križa bude okićena borjem usječenim na Marjanu a crkva posuta kadujom, brnistrom, smiljem.”¹⁶⁹

U razdoblju proširenja crkve sv. Križa [1851. - 1854.], križ je bio privremeno prenesen u procesiji u crkvu sv. Frane na Obali i postavljen na desnu stranu velikog oltara. U toj prigodi su bratimi i puk sa suzama na očima, dubokim uzdisajima i skrušenom pobožnošću sudjelovali u procesiji. U crkvi sv. Frane navedeni križ se čuvao sve do kolovoza 1854. godine, kada je opet svečano bio donesen u proširenu crkvu sv. Križa, praćen od biskupa, klera i svih splitskih bratovština.¹⁷⁰

Za vrijeme druge kuge u Splitu 1782. godine mnogi mještani su pobjegli iz Splita, dok su se preostali u gradu i predgrađima utjecali i molili Bogu i svecima da ih izbavi od nedaće. Tako je 3. lipnja kuga prestala harati po gradu. Puk je vjerovao da je to spasenje došlo po milosti sv. križa i tom je prigodom pun zahvalnosti pjevao:

*Zdravo Splitu, ki Križ jemaš
jer po njemu dare primaš
More ti se doista reći
Da ćeš po njem milost steći.*¹⁷¹

Zaključno možemo reći da je sv. križ imao specifično i važno mjesto za svakog vjernika Velog Varoša, ali i u cijelom Splitu.

4.2. Nesuglasice župnika i bratovštine sv. Križa

Bratovština je uvijek prisvajala puna prava na župsku crkvu sv. Križa, uslijed čega je učestalo dolazilo do sukoba sa pojedinim župnicima. Najistaknutiji sukob bratovštine i župnika bilo je u vrijeme don Josipa Sinovčića, što se može opisati kao najstrastvenija parnica koja je vodila u gradu Splitu. Svećenik don J. Sinovčić imenovan je za župnika župe sv. Križa 1769.

¹⁶⁹ ŽASK, Niko Kalogjera, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, nema paginacije.

¹⁷⁰ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 21.

¹⁷¹ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 27.

godine. U župi je ukupno župnikovao 36 godina, sve do 1805. godine kada biva svrgnut, odnosno uklonjen iz župe.¹⁷²

Sukob je započeo kada se starješinstvo bratovštine obratilo molbom gradskom knezu s molbom da zabrani sušenje žita na mjestu pred crkvom sv. Križa, što su smatrali oskvrnućem svetost mjesta. Gradski je knez udovoljio molbi bratovštine 17. rujna 1769. te je zabranio sušenje žita pred crkvom pod prijetnjom zaplijene samog žita. Župnik Sinovčić osjetio se tom zabranom povrijeđen u svojem pravu, smatrajući da bratovština nema nikakva prava na vlasništvo svetog mjesta pred crkvom. Župnikov prigovor uznemirio je starješinstvo bratovštine, što je nagnalo bratime da poduzmu određene mjere ne bi li dokazali svoje pravo župniku.¹⁷³

Nadalje, bratovština je osporavala pravo župniku u upravljanju milodarima te mu je zabranila držati kod sebe ključ od škrabice, kutije za milodare. Ovaj slučaj dobio je i sudski epilog. Bratovština je tužila župnika da prisvaja sebi pravo na milodare. U sudskom postupku u Zadru pronalazimo da je bratovštinu zastupao Mate Lisičić, te nalazimo da je bratovština tu parnicu uspješno dobila. U presudi od 4. ožujka 1771. stoji: “Ključevi škrabice moraju se predati bratovštini, koji joj pripadaju po zakonu.”¹⁷⁴

Novi spor bratovštine s župnikom zbio se nakon 32 godine kada je župnik počeo ponovno osporavati povlastice bratovštine. Nije dozvoljavao kapelanu bratovštine pjevanje Večernje i obavljanje liturgijskih funkcija 3. svibnja na dan Našašća sv. Križa kao i one prigodom izlaganja sv. Sakramenta. Bratovština je ustvrdi 1803. godine da ona ima pravo patronata nad crkvom, jer da ju je ona sagradila. U jednoj tužbi iz 1804. naziva župnika Sinovčića 'sudbonosnim župnikom' predgrađa, te moli vlast da ga prisili priznati starješinstvo bratovštine prema dekretu namjesnika Thurna, predstavnikom puka. Ubrzo sukob bijaše razriješen 1805. godine tako da župnik Sinovčić biva svrgnut sa župe poticajem svjetovne vlasti, a kasnije bude imenovan don Jure Mrduljaš. Bratovština je morala platiti oko 1280 fiorina u ime troškova zbog pravnih epiloga.¹⁷⁵

¹⁷² A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 26.

¹⁷³ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 26-27.

¹⁷⁴ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 27.

¹⁷⁵ A. Belas i Lj. Karaman, *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, 33.

ZAKLJUČAK

Bratovština sv. Križa je odigrala važnu ulogu u razvoju grada Splita i njihovih predgrađa, koja su većinom bila sastavljena od siromašnih težaka i ribara. Bratovština je u svom skoro 600-godišnjem postojanju i djelovanju pokazala svoju bogoljubnost i vjernost svome narodu, svojim običajima i tradicijama. Pokazala je kako čvrsto čuvati svoj hrvatski identitet. Usprkos mnogim nedaćama bilo političke, moralne ili pak staleške naravi splitski Varošani se znao snaći i smoći snage u borbi za vlastita prava. Mali puk je često bio iskorištavan, izrabljivan, ponižavan od strane građanstva i plemstva, često podcjenjivan za neukost. Puk je mnogo podnosio i trpio na sebi teret koji mu bijaše nepravedno navaljen, ali usprkos tome znao je što je težak život, znao je da je život borba i znao je da nije sam.

Bratovština je pokazala ljubav i odanost prema svojem varoškom puku i ostavila je vidljiv trag na vjerskom, socijalnom i ekonomskom području te zaslužuje svako priznanje. Od jednoga vjerskog udruženja postala je društvo za promicanje materijalnih i pravnih interesa puka. Nepoznate njezine osnivatelje, nepoznate njezine bratime i starješine naslijediše bratimi, koji ostaviše kao starješine zlatnim slovima upisana svoja imena u povijesti bratovštine. Odlučnost, ustrajnost, nepokolebljivost i pravednost u zaštićivanju i promicanju interesa maloga puka, bila je njihova jasna odlika, kojoj se generacije trebaju ugledati i koju mora nastojati dostići, da se uzmogne nazivati dostojnim sinovima svojih otaca.

Prema C. Fiskoviću bratimi su svojim krvavim žuljevima podigli dostojan hram zaštitniku svoje bratovštine sv. Križu Gospodinovu. Svojim mišicama branili su grad i Varoš od turskih provala, a svojom odlučnošću štitili su i zastupali interese Varoškoga puka pred državnim, samoupravnim i crkvenom vlašću. Taj teški rad i ta krvna i nekrvna borba napunja srce i dušu svakoga Varošanina ponosom.¹⁷⁶

¹⁷⁶ C. Fisković, *Romaničko raspelo iz crkve sv. Križa u Splitu*, u: Peristil, 12-13 (1969.) 1, 3.

LITERATURA

Knjige

1. Belas A., *Duša splitskoga Varošanina u svojim izražajima u prošlosti*, Split, 1940.
2. Belas A., Karaman LJ., *Bratovština i crkva Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439 – 1939*, Split, 1939.
3. Kulić T., *Crkveno pučko pjevanje u župi svetoga Križa - Veli Varoš*, (diplomski rad, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2016.).
4. Novak G., *Povijest Splita III.*, Split, Splitski književni krug, 1978.
5. *Pravilnik bratovštine sv. Križa u Splitu*, Split, Leonova tiskara, 1929.
6. Šarić-Šušak T., *Arhivski popis - Bratovštine 1406.-1866.*, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 2014., u: <https://www.dazd.hr/attachment/preview/5c657cc188239/dazd-335-bratovstine-u-dalmaciji.pdf> (10.7.2020.).
7. Tolić Ž., *Povijest Crkve novoga i suvremenoga doba - materijali za praćenje predavanja - Katolička obnova do sabora u Tridentu*, Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2013.
8. Župni arhiv sv. Križa u Splitu, *Crkve i bratovštine po Marjanu. Prijepis iz 'Jugoslavenski Narod'*, Split, 1923., nema paginacije.

Članci

1. Bajić-Žarko N., *Statut Bratovštine Sv. sakramenta i pripadajućih bratovština sv. Duha i Blažene Djevice Marije od Dobrića u Splitu 1839. godine*, u: Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 21 (2006.), 21, 7-31.
2. Belamarić J., *The Painting of Dujam Vučković on the Constitution of the Confraternity of Holy Cross in Split (1439.)*, u: M. Jurković i P. Marković (ur.), *Scripta in honorem Igor Fisković. Zbornik povodom sedamdesetog rođendana*, Zagreb-Motovun, 2015, IRCLAMA i FFZG - Sveučilište u Zagrebu, 187-194.
3. Benyovsky I., *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, u: *Croatica Christiana periodica*, 22 (1998) 41, 137-160.
4. Bezić-Božanić N., *Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša*, u: *Čakavska rič*, 12 (1984.) 1-2, 105-134.
5. Bojić N., *Prema kritičkom mapiranju: slojevi graditeljskih intervencija u povijesnom tkivu splitske četvrti Veli Varoš od 1945. godine do danas*, u: *Ars Adriatica*, 7 (2017.), 329-350.
6. Bratulić J., *Srednjovjekovne bratovštine i crkvena prikazanja*, u: *Dani Hvarškoga kazališta*, 2 (1985.) 1, 452-457.

7. Duplančić A., *Splitska crkva sv. Križa u 18. stoljeću*, u: *Croatica Christiana periodica*, 11 (1987.) 19, 9-16.
8. Fisković C., *Dva pravilnika splitskih bratovština na hrvatskom jeziku*, u: *Čakavska rič*, 1 (1971.) 2, 117-147.
9. Fisković C., *Romaničko raspelo iz crkve sv. Križa u Splitu*, u: *Peristil*, 12-13 (1969.) 1, 5-14.
10. Moškateo I., *Dolske bratovštine*, u: *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 12 (2014.) 1, 139-145.
11. Petrić P., *Pravila Bratovštine svetoga Roka u Splitu na hrvatskom jeziku (u povodu 540. obljetnice osnivanja bratovštine)*, u: *Čakavska rič*, 19 (1991.) 1, 3-28.
12. Pezelj V., *Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova*, u: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 47 (2010.) 1, 155-173.
13. Vidović R., *Nekoliko splitskih čakavskih zapisa iz arhiva bratimšćine sv. Križa u Splitu*, u: *Čakavska rič*, 13 (1985.) 2, 105-121.

Mrežne poveznice

1. Informativna katolička agencija, *Puče moj - koncert pučkih korizmenih napjeva*, Split, 2015., u: <https://ika.hkm.hr/novosti/puce-moj-koncert-puckih-korizmenih-napjeva/> (10.7.2020.).
2. Kosanović J., *Povijesna škrinja - baština na pergameni*, Slobodna Dalmacija, 2012., u: <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/povijesna-skrinja-bastina-na-pergameni-170455> (10.7.2020.)
3. Registar udruga Republike Hrvatske, *Bratovština sv. Križa - Veli Varoš - Statut.*, Ministarstvo uprave Republike Hrvatske, u: <https://bit.ly/2ANQInl> (10.7.2020.).
4. Štoković A., *Istarska enciklopedija - Bratovštine*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, u: <https://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=366> (10.06.2020.).
5. Tradicionalna misa, *Glagoljaško pjevanje, 2014.*, u: <https://tradicionalnamisa.com/glagoljasko-pjevanje/> (10.7.2020.).
6. Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Bratovštine*, u: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Bratov%C5%A1tina> (10.7.2020.).
7. Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Sustipan*, u: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Sustipan> (10.7.2020.).
8. Wikipedia - Slobodna enciklopedija, *Varoš*, u: <https://bs.wikipedia.org/wiki/Varo%C5%A1> (10.7.2020.).

SADRŽAJ

UVOD.....	2
1. KATOLIČKE PUČKE BRATOVŠTINE.....	3
1.1. Povijesni nastanak, razvoj i uloga bratovština u Crkvi	3
1.2. Pojava bratovština na području Dalmacije.....	8
1.3. Razvoj bratovština na području grada Splita.....	11
2. NASTANAK, USTROJ I RAZVOJ BRATOVŠTINE SV. KRIŽA.....	14
2.1. Splitsko predgrađe Veli Varoš	14
2.2. Nastanak i povijesni razvoj bratovštine Sv. Križa	15
2.3. Ustroj bratovštine sv. Križa.....	22
2.4. Bratovština sv. Križa pred suvremenim izazovima.....	29
3. RELIGIOZNA, KULTURNA I DRUŠTVENA ULOGA BRATOVŠTINE	31
3.1. Tradicija glagoljaškog pučkog pjevanja.....	31
3.2. Doprinos bratovštine u očuvanju hrvatskoga jezika	33
3.3. Bratovština kao zaštitnik i predstavnik naroda	34
3.4. Tradicijski običaji Bratovštine sv. Križa.....	38
4. IZ POVIJESTI BRATOVŠTINE SV. KRIŽA.....	40
4.1. Predaja o čudotvornom sv. Križu i njegovom štovanju	40
4.2. Nesuglasice župnika i bratovštine sv. Križa.....	42
ZAKLJUČAK.....	44
LITERATURA.....	45
Knjige.....	45
Članci	45
Mrežne poveznice	46
SADRŽAJ.....	47

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja **BOŽIDAR ĐUDERIJA** , kao pristupnik za stjecanje zvanja
magistra/magistrice **TEOLOGIJE** , izjavljujem da je ovaj
diplomski rad rezultat isključivo mog vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i
oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem
da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan
iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio
ovoga diplomskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj,
znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 07. rujna 2020.

Božidar Đuderija